

અસ્વીકરણઃ સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

રામનરેશ અને અન્યઓ.- વિરુદ્ધ - છત્તીસગઢ રાજ્ય
(ફોજદારી અપીલ નં. ૧૬૬-૧૬૭ સન ૨૦૧૦)
ફેબ્રુઆરી ૨૮, ૨૦૧૨
[એ.કે. પટનાયક અને સ્વતંત્ર કુમાર, ન્યાયાધીશો.]

દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦: કલમો ૩૦૨, ૩૭૬(૨)(જી), ૪૮૯ - બળાત્કાર અને હત્યા - ચાર આરોપીઓ - આરોપીઓ વિરુદ્ધ એવો આક્ષેપ કે તેમણે પીડિતા-મૃતક પર બળાત્કાર કર્યો અને ત્યારબાદ તેનું ગળું દબાવી તેને મૃત્યુ પામાડી - ઘટના સમયે હાજર રહેલા ૧૬ વર્ષીય નોકર (ફ.પ.સા. ૬)ની સાક્ષી, જેને આરોપીઓએ ઘટનાની વાત કોઈને ન કહેવા ધમકી આપી હતી - ફ.પ.સા. ૬ની સાક્ષીના આધારે કલમો ૩૦૨, ૩૭૬(૨)(જી), ૪૮૯ હેઠળ દોષિત ઠરાવી મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવાઈ - અપીલમાં, ઠરાવ્યું: ફ.પ.સા. ૬ની સાક્ષીમાં કોઈ વિસંગતિ નહોતી - તેનું નિવેદન વૈદકીય પુરાવાથી સંપૂર્ણપણે સમર્થિત હતું - બળાત્કાર અને ગળું દબાવવાના પરિણામે મૃતકને થયેલી બાહ્ય તેમજ આંતરિક બન્ને ઈજાઓ સ્પષ્ટ દર્શાવતી હતી કે આ ગુનો એક જ વ્યક્તિ દ્વારા આચરાયેલો હોઈ શકે તેમ નહોતો - એકવાર આ શક્યતા નકારી કાઢવામાં આવે, ત્યારે ફ.પ.સા. ૬ એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી હોવા છતાં તેની સાક્ષી પર શંકા કરવાની જરૂર રહેતી નથી - ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ આપેલા નિવેદનમાં આરોપીઓએ ઘટના સમયે ઘટના સ્થળે પોતાની હાજરીનો ઇનકાર કર્યો - તેથી તેઓ ઘટના સ્થળે હાજર નહોતા અને અલિબીના બચાવનો લાભ મેળવવા પાત્ર હતા તે સાબિત કરવાનો ભાર તેમના પર હતો - તેઓ આ હકીકત સ્થાપિત કરવામાં સંપૂર્ણ નિષ્ફળ ગયા - પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવામાં થયેલ વિલંબનું યોગ્ય સમજૂતીકરણ આપવામાં આવ્યું - મૌખિક/દસ્તાવેજી તથા નિષ્ણાત પુરાવાનો સંચિત પ્રભાવ એવો હતો કે ફરિયાદ પક્ષ પોતાનો કેસ કોઈપણ ચુકિતસંગત શંકાથી પર સાબિત

કરવામાં સફળ રહ્યો - આરોપીઓ કલમો ૪૯૯, ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨ હેઠળના ગુનાઓ કરવા બદલ દોષિત હતા - સજાના પ્રશ્ન અંગે, તેઓ સુધરી શકે તેવી શક્યતા નકારી કાઢી શકાય તેવી નહોતી - આરોપીઓની વય, મૃતકનું મૃત્યુ આકસ્મિક રીતે થયું હોવાની શક્યતા તથા આરોપીઓ પોતાનો સુધારો કરી શકે તેવી શક્યતા ધ્યાનમાં લેતાં, તેમને ‘સામાજિક ઉપદ્રવ’ કહી શકાય નહીં - આ બધા આરોપીઓએ પોતાની વાસના સંતોષવા માટે ઘોર અને અમાનવીય ગુનો કર્યો હતો, પરંતુ નિશ્ચિતપણે એવું કહી શકાય નહીં કે આ કેસ ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’ પ્રકારના કેસોમાં આવે છે - તે મુજબ, મૃત્યુદંડની સજા બદલીને આજીવન કારાવાસ (૨૧ વર્ષ) કરવામાં આવી.

દંડ/સજા નિર્ધારણ: સજા નિર્ધારણની નીતિ - માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો - મૃત્યુદંડ અને તેને આજીવન કારાવાસમાં રૂપાંતરિત કરવા સંબંધિત સિદ્ધાંતો - ઠરાવાયું: કાયદો અદાલતોને મૃત્યુદંડ ફરમાવતાં વિશેષ કારણો નોંધવાની આવશ્યકતા પાડે છે - અદાલતે ગુનાનું સ્વરૂપ, તે કેવી રીતે અને કયા સંજોગોમાં કરવામાં આવ્યો, ગુનો જે ક્રૂરતાથી કરવામાં આવ્યો તેની વ્યાપકતા, ગુનાનો હેતુ, ગુનો કરતી વેળાના કોઈ ઉશ્કેરક અથવા ભારવર્ધક સંજોગો, દોષિતના સુધારાઈ જવાની અથવા પુનર્વસન થવાની શક્યતા, આજીવન કારાવાસની સજાની પૂરતીપણું તથા અન્ય અનુસંગી સંજોગો જેવા મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવો રહે છે - આ પરિબળો આપેલ કોઈપણ બે કેસોમાં સમાન અથવા એકસરખા હોઈ શકતા નથી - તેથી, અદાલતે નિર્દિષ્ટ કરાયેલા સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં દરેક કેસની તેના પોતાના તથ્યોના આધારે તપાસ કરવી અનિવાર્ય છે - માત્ર આ સિદ્ધાંતોનો કોઈ નિર્ધારિત કેસના તથ્યો પર અમલ કર્યા પછી જ અદાલત આ અંતિમ નિષ્કર્ષે પહોંચી શકે કે શું તે કેસ ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ પ્રકારનો છે અને શું માત્ર મૃત્યુદંડની સજા જ ન્યાયના હેતુઓને સિદ્ધ કરશે - બંને પાસાઓને તેમનો અનુરૂપ ભાર આપવો આવશ્યક છે - અદાલતે બંને વચ્ચે સંતુલન સ્થાપવું રહે છે અને જોવું રહે છે કે ન્યાયનું ત્રાજવું/સંતુલન કઈ બાજુ ઝૂકે છે - ગુના અને સજા વચ્ચેની સમપ્રમાણતાનો સિદ્ધાંત ‘યોગ્ય પ્રાપ્ય દંડ’નો એવો સિદ્ધાંત છે, જે ન્યાયસંગત ઠરી શકે તેવી દરેક ફોજદારી સજાનો આધાર બને છે - બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘સમપ્રમાણતાનો

સિદ્ધાંત' ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળની સજા નિર્ધારણની નીતિમાં મૂલ્યવાન રીતે લાગુ પડે છે - તેથી, અદાલતે માત્ર શું ન્યાયસંગત છે તે જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ પર પડતા પ્રભાવને ધ્યાનમાં રાખીને આરોપી શું લાયક છે તે પણ તપાસવું પડશે - ફરમાવાતી દરેક સજાનો પ્રભાવ માત્ર આરોપી પર જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ પર પણ પડવાનો અનિવાર્ય છે - તેથી, મૃત્યુ જેવી પરમ સજા ફરમાવતી વખતે અદાલતોએ સજાના પ્રતિકારાત્મક તથા નિવારક પાસાઓનો વિચાર કરવો જોઈએ.

સાક્ષીઓ: એકમાત્ર સાક્ષી - ની સાક્ષી - તેનું પુરાવાકીય મૂલ્ય - ચર્ચાનું.
ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો હતો કે દુર્ભાગ્યપૂર્ણ દિવસે પીડિતા-મૃતકા તેના ઘરમાં સુતી હતી. ફ.પ.સા. - ૬, ૧૬ વર્ષનો નોકર, ઓટલામાં ટેલિવિઝન જોઈ રહ્યો હતો. બધા આરોપીઓ તેના ઘરે આવ્યા. આરોપીઓમાંનો એક ફ.પ.સા. - ૧નો ભાઈ હતો (મૃતકાનો પતિ). ફ.પ.સા. - ૧ ઘરમાં હાજર ન હતો. બે આરોપીઓ ફ.પ.સા. - ૬ સાથે બેઠા અને બાકીના બે આરોપીઓ તે ઓરડામાં ગયા જ્યાં મૃતકા સુતી હતી અને તેના પર બળાટકાર કર્યો. બળાટકાર કર્યા પછી તેઓ બહાર આવ્યા અને ફ.પ.સા. - ૬ સાથે બેઠા અને બીજા બે આરોપીઓ અંદર ગયા અને તેના પર બળાટકાર કર્યો. આરોપીઓએ ફ.પ.સા. - ૬ને ત્યાંથી દૂર જવા કહ્યું, જેના સામે તેણે વાંધો ઉઠાવ્યો. તેના વાંધા બાદ તેને જાનથી મારી નાખવાની ધમકી આપવામાં આવી. ત્યારબાદ ફ.પ.સા. - ૬ મૃતકાના ઓરડામાં ગયો અને જોયું કે તે જોરથી શ્વાસ લઈ રહી હતી અને બોલી શકતી ન હતી અને તેના મોઢામાંથી લોહી નીકળી રહ્યું હતું. ફ.પ.સા. - ૬ બહાર આવ્યો અને તેને ફરીથી બધા આરોપીઓ દ્વારા ધમકી આપવામાં આવી. ત્યારબાદ બધા આરોપીઓએ ફ.પ.સા. - ૬ને મૃતકાની માતા (ફ.પ.સા. - ૧૨) પાસે જવા અને તેને કહેવા કહ્યું કે મૃતકા જાગતી નથી. ફ.પ.સા. - ૬ ફ.પ.સા. - ૧૨ પાસે ગયો અને આરોપીઓના કહેવા મુજબ ઘટનાનું વર્ણન કર્યું. ફ.પ.સા. - ૧૨ મૃતકાના ઘરે ગઈ જ્યાં તેણે મૃતકાને મૃત હાલતમાં પડેલી જોયી. તેણે પડોશીઓને બોલાવ્યા અને ત્યારબાદ મૃતકાના પતિ ફ.પ.સા. - ૧ને જાણ કરવામાં આવી. ફ.પ.સા. - ૧એ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૬૧ હેઠળના પોતાના નિવેદનમાં જણાવ્યું હતું કે ફ.પ.સા. - ૬એ તેને મૃતકાનું મૃત્યુ કેવી રીતે થયું તે કહ્યું

ન હતું. પોતાના નિવેદનમાં તેણે એ પણ જણાવ્યું હતું કે તેણે મૃતકા સાથે લગ્ન કર્યા ન હતા અને તે તેની ઉપપત્ની તરીકે તેની સાથે રહેતી હતી અને મૃતકાના લગ્ન ‘બી’ નામના એક વ્યક્તિ સાથે થયા હતા. તેણે એ પણ જણાવ્યું હતું કે તેને શંકા હતી કે ઉક્ત ગુનો ‘બી’એ કર્યો હતો. અન્ય સાક્ષીઓ, એટલે કે ફ.પ.સા. –૨, ફ.પ.સા. – ૫ અને ફ.પ.સા. –૧૦એ, ફ.પ.સા. –૧ના આરોપી ભાઈ અને અન્ય આરોપીઓને મૃતકાના ઘરની બહાર ભેગા થતા જોયા હતા, પરંતુ અદાલત સમક્ષ તેમની તપાસ દરમિયાન તેઓ વિરુદ્ધ વલણ ધરાવતાં સાબિત થયા. નીચલી અદાલતે ચારેય આરોપીઓને (અપીલકર્તાઓને) ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૯, ૩૭૬(૨) (જી) અને ૩૦૨ સાથે કલમ ૩૪ હેઠળના ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવીને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારી હતી. વડી અદાલતે દોષિત ઠરાવ અને સજા યથાવત્ રાખ્યા હતા. વર્તમાન અપીલ વડી અદાલતના આદેશને પડકારતી દાખલ કરવામાં આવી હતી. અપીલને આંશિક રીતે મંજૂર કરતાં, અદાલતે

નિર્ણિત: ૧. ફરિયાદ પક્ષનો મુખ્ય સાક્ષી રહેલો ફ.પ.સા. ૬ અદાલતમાં તેનું નિવેદન નોંધવામાં આવ્યું તે સમયે અંદાજે ૧૬ વર્ષનો હતો. તેણે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ સંપૂર્ણપણે સમર્થન કર્યો હતો અને તેની લાંબી જિરહ કરવામાં આવી હતી. ફ.પ.સા. ૧૨ મૃતકની માતા હતી અને તેણે ફ.પ.સા. ૬ના નિવેદનને પુષ્ટિ આપી હતી. ફ.પ.સા. ૧, ફ.પ.સા. ૬ અને ફ.પ.સા. ૧૨એ મૂળભૂત રીતે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ સમર્થન કર્યો હતો અને તેમના નિવેદનોમાં કોઈ મૂળભૂત મતભેદ અથવા વિરોધાભાસ નહોતો. એફ.એસ.એલ.નો અહેવાલ અનિર્ણિત હતો, પરંતુ નકારાત્મક નહોતો, જેથી આરોપીને કોઈ મહત્વનો લાભ મળી શકે તેમ નહોતું.

[પરા ૭, ૯, ૧૦, ૧૧] [૬૫૩-એફ; ૬૫૪-સી-ઈ; ૬૫૫-બી-સી]

જોસેફ વિ. કેરળ રાજ્ય (૨૦૦૩) ૧ એસીસી ૪૬૫: ૨૦૦૨ (૪) સપ્લ. એસસીઆર ૪૩૯; હરિયાણા રાજ્ય વિ. ઇંદર સિંહ અને અન્ય (૨૦૦૨) ૯ એસીસી ૫૩૭ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨. વર્તમાન કેસનું એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ પાસું એ હતું કે આરોપીઓને તરત જ

આરોપી જાહેર કરવામાં આવ્યા નહોતા. ફ.પ.સા. ૬ ને પોલીસ સ્ટેશનમાં બે દિવસ સુધી, તેણે પોલીસને જે માહિતી આપી હતી તેની ચકાસણી અને તપાસના હેતુસર, દેખીતી રીતે રાખવામાં આવ્યો હતો. શંકાનો તીર ફ.પ.સા. ૬ અને ‘બી’ તરફ નિર્દેશતો હતો, કારણ કે ‘બી’નું અગાઉ મૃતક સાથે લગ્ન થયેલ હતું અને સ્થળ પર અસ્તિત્વમાં રહેલી પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભે ફ.પ.સા. ૬ જ એકમાત્ર ઉપલબ્ધ વ્યક્તિ હતો. તપાસ દરમિયાન એકત્રિત થયેલા પુરાવાના પ્રકાશમાં ફ.પ.સા. ૬ દ્વારા ગુનો કરવામાં આવ્યો હોવાની શક્યતા નકારી કાઢવામાં આવે છે. એવો કોઈનો પણ કેસ નહોતો કે આવા ગુનાના કરણ માટે ‘બી’ તરફ નિર્દેશતું અલ્પતમ પ્રમાણમાં પણ કોઈ પુરાવું હતું. [પરિચ્છેદ ૧૨, ૧૩]

[૬૫૫-સી-બી, એચ; ૬૫૬-એ]

૩. આરોપીની દોષિતતા કે નિર્દોષિતતા નિર્ધારિત કરવા માટે સાક્ષીઓની સંખ્યા નહીં પરંતુ તેમની સાક્ષીની ગુણવત્તા મહત્વ ધરાવે છે. એકમાત્ર સાક્ષીની જુબાની વિશ્વાસપ્રેરક હોવી જોઈએ, શંકાથી પર હોવી જોઈએ અને અદાલતના મનમાં કોઈપણ શંકા બાકી ન રાખવી જોઈએ, તથા ગુનાના આચરણ અને એવો ગુનો કરવામાં આરોપીની સંડોવણી સંબંધે ફરિયાદ પક્ષે રજૂ કરેલા અન્ય પુરાવાથી તેની પુષ્ટિ થવી આવશ્યક છે. હાલના કેસમાં, ફ.પ.સા. ૬ ઘટના સમયે અને નિવેદન નોંધવામાં આવ્યું તે સમયે પણ ૧૬ વર્ષનો નાનો છોકરો હતો. ઘટના તારીખ પહેલાંના કેટલાંક વર્ષોથી તે ફ.પ.સા. ૧ના ઘરમાં સેવા બજાવતો હતો. ફ.પ.સા. ૧ના ઘરના ઓટલામાં જમવાનું કરવું તથા ત્યાં જ ઊંઘવું તેની નિયમિત રીત હતી. ગુનો કરવા માટે તેની પાસે કોઈ પ્રેરણા અસ્તિત્વમાં નહોતી. મૃતકના ઘરમાં આરોપીઓ પ્રવેશ્યા તે સમયથી લઈને વિવિધ વ્યક્તિઓના, વિશેષ કરીને ફ.પ.સા. ૧, ફ.પ.સા. ૧૨, ફ.પ.સા. ૬ અને ફ.પ.સા. ૭ના પુરાવા નોંધાયા બાદ આરોપીઓને પોલીસ કસ્ટડીમાં લેવામાં આવ્યા ત્યાં સુધી, તેને તેના જીવન અંગે સતત ધમકી હેઠળ રાખવામાં આવ્યો હતો. તેના નિવેદનમાં આરોપીઓએ ગુનો કેવી રીતે કર્યો તેનો સ્પષ્ટ વર્ણન કરવામાં આવ્યો હતો અને તેની સાક્ષીમાં કંઈ અસ્વાભાવિક કે અસંગત નહોતું. વધુમાં, તેના નિવેદનની સંપૂર્ણ પુષ્ટિ ફ.પ.સા.

જના તબીબી પુરાવા અને ફ.પ.સા. ૧૨ની સાક્ષીથી થાય છે. મૃતકના મોંમાં ડૂચો મારવા માટે વપરાયેલ સાડીના ટુકડા પર લોહી હોવાનું નિશ્ચિત થવું, મૃતકના ચોનિ સ્લાઈડ પર વીર્ય અને માનવીય શુક્રાણુઓની હાજરી નિશ્ચિત થવી, તથા શવપરીક્ષણ દરમિયાન થયેલ તારણો, જે ફ.પ.સા. ૭ દ્વારા યોગ્ય રીતે સાબિત કરવામાં આવ્યા હતા, અને તપાસ અધિકારી સહિત અન્ય સાક્ષીઓ દ્વારા થયેલી પુષ્ટિ — આ બધું કોઈપણ શંકાને સ્થાન ન રહે તે રીતે સાબિત કરે છે કે અપીલકર્તાઓએ મૃતકના ઘરમાં ગૃહઅનાધિકૃત પ્રવેશ કર્યો હતો અને જે ગુનામાં તેમના પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો તે ગુનો કર્યો હતો. હાલના કેસમાં પુરાવાનો એક અત્યંત મહત્વનો ભાગ તબીબી પુરાવો અને મૃતકના શરીર પર પહોંચાડવામાં આવેલી ઈજાઓ હતો. બળાત્કાર અને ગળું દબાવવાના પરિણામે મૃતકને થયેલી બાહ્ય તથા આંતરિક બન્ને ઈજાઓ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે આ ગુનો એક જ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હોઈ શકે તેમ નહોતો. એકવાર આ સંભાવના નકારી કાઢવામાં આવે, ત્યાર પછી તે ફ.પ.સા. ૬ની સાક્ષીને વધુ વિશ્વસનીય બનાવે છે. તેથી, ફ.પ.સા. ૬ એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી હોવા છતાં, તેના નિવેદન અંગે શંકા કરવાની જરૂર નથી. [ફકરા ૧૪, ૧૫, ૧૬] [૬૫૬-જી; ૬૫૭-બી-એચ; ૬૫૮-એ-બી]

ગુજરાત રાજ્ય વિ. પટેલ મોહન મુલજી એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી. ૨૫૦ – ભિન્ન ઠરાવાઓ.

૪. નીચલી અદાલતમાં સુનાવણી દરમિયાન ફરિયાદ પક્ષના ચાર કે પાંચ સાક્ષીઓને પ્રતિકૂળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. આ સાક્ષીઓ ઘટનાસ્થળના સાક્ષીઓ નહોતા. તેઓ માત્ર એ હકીકતને સમર્થન આપવા માટેના સાક્ષીઓ હતા કે મૃતકના ઘરે ટેલિવિઝન જોયા પછી અન્ય બધા લોકો પોતાના પોતાના ઘરોમાં જતાં રહ્યા બાદ, મૃતકના ઘરની નજીક આરોપી વ્યક્તિઓને સાથે જોવામાં આવ્યા હતા. આ હકીકત નિર્ણાયક પરિબળ નથી અને તે ફરિયાદ પક્ષના સમગ્ર કેસને સંપૂર્ણપણે અથવા અન્ય રીતે દવસ્ત કરતી નથી. ઘટના બન્યા પછી તરત જ મૃતકના ઘરે ફ.પ.સા. ૧ ના આરોપી-ભાઈની હાજરી અને ફ.પ.સા. ૬ પર નજર રાખવાનો તેનો

પ્રયત્ન, એ બાબત સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે ફરિયાદ પક્ષના કેસમાં સૌથી સંભાવ્ય અને સત્યનિષ્ઠ સાક્ષી ફ.પ.સા. ૬ હતો. ફ.પ.સા. ૬ એ તેની ઓછી ઉંમર હોવા છતાં, આરોપીઓ તરફથી તેને આપવામાં આવેલી ધમકી હોવા છતાં અને આવા જઘન્ય ગુનાનો એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી હોવા છતાં, લાંબી જિરહ સામે અડગ રહ્યો હતો. ગામનો વ્યક્તિ હોવાને કારણે અન્ય પાંચ સાક્ષીઓ પ્રતિકૂળ થઈ ગયા હોવા છતાં, તેણે તેમ છતાં પોતાની સાક્ષી પર અડગ રહ્યો, તે આ સાક્ષીના શ્રેયમાં જાય છે. [ફરો ૧૭] [૬૫૮-એફ-એચ; ૬૫૯-એ-સી]

૫. ઘટના રાત્રે આશરે ૧૧ વાગ્યે ગામડાના વિસ્તારમાં બની હતી, જ્યાં સામાન્ય રીતે આ સમયે લોકો પોતાના-પોતાના ઘરોમાં જઈ જાય છે અને ત્યારબાદ ઘરની અંદર જ રહે છે. મૃત્યુ પામનાર પર બળાત્કાર કર્યા બાદ અને ત્યારપછી તેનું મૃત્યુ થયું, જેમાં પોતે જ નોંધપાત્ર સમય લાગ્યો હતો, તે પછી આરોપીઓ થોડો સમય ઘરમાં જ રહ્યા હતા. ત્યારબાદ, તેમણે એ નિશ્ચિત કર્યું કે ફ.પ.સા. ૬ ફ.પ.સા. ૧૨ના ઘેર જાય અને તેને સાચી હકીકતો જાહેર કર્યા વગર તથા ખોટી રીતે એવું કહે કે પ્રયત્નો છતાં મૃત્યુ પામનાર જાગતી નહોતી, અને તેણે તેમ જ કર્યું હતું; આ હકીકત ફ.પ.સા. ૧૨ના નિવેદનથી સંપૂર્ણ રીતે સ્થાપિત થઈ હતી. આ દરમિયાન, સમાચાર ફેલાઈ ગયા હતા અને એક ‘એ’ એ ફ.પ.સા. ૧ ને ટેલિફોન કર્યો, જે ઘટના સ્થળે આવ્યો. પોતાની પત્નીને તે ભયાનક હાલતમાં જોઈને અને એ શંકા રાખીને કે ‘બી’ એ કદાચ આ ગુનો કર્યો હોઈ શકે, કારણ કે ત્યાં સુધી ફ.પ.સા. ૬ એ તેને સાચી હકીકત કહી નહોતી, તે પોલીસ સ્ટેશન ગયો અને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવ્યો. પોલીસે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬ અને ૩૦૨ હેઠળ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધ્યો. આમ, કેસની ફાઈલમાં એવો સંભવિત ખુલાસો ઉપલબ્ધ હતો, જે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવામાં થયેલા વિલંબને સમજાવતો હતો. [પરા ૧૮] [૬૫૯-ડી-જી]

૬. આંક પી/૧૨ મરણોત્તર તપાસનો અહેવાલ હતો, જેમાં મૃતકના શરીર પર આવેલી વિવિધ બાહ્ય અને આંતરિક ઈજાઓ દર્શાવવામાં આવી હતી. મૃતકના

મૃત્યુનું કારણ ગળું દબાવવાના પરિણામે થયેલું શ્વાસરોધ હતું. મરણોત્તર તપાસના અહેવાલ મુજબ, ફેફસાંમાં બિંદુરૂપ રક્તસ્રાવ હાજર હતો, હૃદયનો જમણો ભાગ રક્તથી ભરેલો હતો જ્યારે ડાબું પ્રકોષ્ઠ ખાલી હતું અને મૃતકના નાસિકાછિદ્રો તથા મોઢામાંથી રક્તમિશ્રિત ફીણ નીકળી રહી હતી. નિષ્ણાત પુરાવાએ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું હતું કે, વિશેષ કરીને જઘન્ય ગુનાના દરમિયાન મૃતકને પહોંચાડવામાં આવેલી ઇજાઓને ધ્યાનમાં લેતા, તે એકમાત્ર વ્યક્તિ દ્વારા કરાયેલું હોઈ શકે તેમ નહોતું અને તેથી બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સંડોવણી સૌથી વધુ સંભાવ્ય હતી તથા ફરિયાદ પક્ષની વાતને અનુરૂપ હતી. મૌખિક/દસ્તાવેજી અને નિષ્ણાત પુરાવાની સંયુક્ત અસર એવી હતી કે ફરિયાદ પક્ષ પોતાનો મામલો કોઈપણ ચુકિતસંગત શંકાથી પર સાબિત કરવામાં સફળ થયું હતું.

[ફકરો ૧૯] [૬૬૧-એ-ઈ]

૭.૧. આ એવો કેસ હતો જેમાં માત્ર સમગ્ર દોષારોપક મહત્વપૂર્ણ પુરાવાસામગ્રી જ આરોપીઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ તેમની પૂછપરછ કરવામાં આવતી વખતે રજૂ કરવામાં આવી હતી એટલું જ નહિ, પરંતુ આરોપીઓએ બે સાક્ષીઓ, એટલે કે ડી.ડબલ્યુ.૧ અને ડી.ડબલ્યુ.૨, જે ફ.પ.સા. ૧ના આરોપી-ભાઈની પત્ની છે, તેમની પણ તપાસ કરાવી હતી. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળના તેમના નિવેદનોમાં તેમણે એવો અભિપ્રાય લીધો હતો કે તેઓ ઘટનાસ્થળે હાજર નહોતા, પરંતુ હકીકતમાં તેઓ પોતાના-પોતાના ઘરોમાં હાજર હતા અને તેથી તેઓને ખોટી રીતે સંડોવવામાં આવ્યા હતા. આ હકીકતના સમર્થનમાં આ બે સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવી હતી. ડી.ડબલ્યુ.૧એ જણાવ્યું હતું કે તે મૃતકના ઘરની નજીક રહેતો હતો અને તે દુર્ભાગ્યપૂર્ણ રાત્રે તેણે કોઈ અવાજ કે ચીસો સાંભળ્યા નહોતા. આ બે સાક્ષીઓની જિરહથી તેમના નિવેદનોની પ્રામાણિકતા અંગે સ્પષ્ટ શંકા ઊભી થઈ હતી. પ્રથમ તો, ફરિયાદ પક્ષના વર્ણન મુજબ અને તબીબી પુરાવાથી પણ જે સ્પષ્ટ થાય છે તે મુજબ, મૃતકનું મોં દાબી દેવામાં આવ્યું હતું. તેથી કોઈ અવાજ કે ચીસો સાંભળવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી અને બીજું એ કે, ડી.ડબલ્યુ.૨ આરોપીની પત્ની છે અને

હિતસંબંધી સાક્ષી હોવાથી તે તેના પક્ષમાં બોલવા બાધ્ય છે. વધુમાં, તપાસ દરમિયાન તેમજ જ્યારે આરોપીઓની ધરપકડ કરવામાં આવી ત્યારે પણ આ બંને સાક્ષીઓએ પોલીસને આ બાબતની જાણ કરી નહોતી કે તેઓ પોતાના-પોતાના ઘરોમાં હાજર હતા અને ઘટનાસ્થળે નહોતા. હકીકતમાં, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓની જિરહ કરતાં વખતે બચાવ પક્ષ તરફથી આવું સૂચન પણ કરવામાં આવ્યું નહોતું. [પરિચ્છેદ ૨૦] [૬૬૧-એફ-એચ; ૬૬૨-બી-ડી]

૭.૨. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ અનુસાર, આરોપીને તપાસ દરમિયાન તેમજ અદાલત સમક્ષ મૌન જાળવવાની સ્વતંત્રતા છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ તેનું નિવેદન નોંધવામાં આવતું હોય ત્યારે પણ આરોપી મૌન જાળવવાનું અથવા સંપૂર્ણ ઇનકાર કરવાનું પસંદ કરી શકે છે, અલબત્ત, અદાલત કાયદા અનુસાર તેને અનુમત્ય હોય તેવો અનુમાન, જેમાં પ્રતિકૂળ અનુમાનનો પણ સમાવેશ થાય છે, કાઢવા હકદાર રહેશે. ન્યાયસંગત વિચારણાનો અધિકાર, દોષ સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી નિર્દોષતાની અનુમાનિતતા અને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા પોતાનો કેસ કોઈપણ ચુકિતસંગત શંકાથી પર સાબિત કરવો, આ અમારા ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના મૂળભૂત તત્વો છે. જ્યારે આરોપીને થયેલા પૂર્વાગ્રહની વાત કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે દર્શાવવું જરૂરી બને છે કે આરોપીએ આમાંથી કોઈપણ સુરક્ષા સંબંધે નોંધપાત્ર રીતે કોઈ અસમર્થતા અથવા હાનિ ભોગવી છે. એવો પૂર્વાગ્રહ એ પણ દર્શાવવો જોઈએ કે તેના કારણે આરોપી સામે ન્યાયની નિષ્ફળતા સર્જાઈ છે. ફોજદારી ન્યાયના પ્રશાસનનો અન્ય એક મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે અદાલતોએ આ બાબતનું સચોટ પરીક્ષણ કરવું જોઈએ કે ખરેખર ન્યાયની નિષ્ફળતા થઈ હતી કે નહીં, અથવા તે માત્ર એક ઢાંકપોચ છે, કારણ કે આ અભિવ્યક્તિ કદાચ અતિ લવચીક છે. [પરિચ્છેદ ૨૧] [૬૬૨-ઈ-એચ; ૬૬૩-એ]

રફીક અહમદ @ રફી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૩૦૦ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૭.૩. આ કાયદાનો સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ

૩૧૩ હેઠળ આરોપી સમક્ષ મહત્વપૂર્ણ પુરાવા મૂકવાની ફરજ અદાલત પર છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની આ જોગવાઈ હેઠળ નિવેદન નોંધવાનો મુખ્ય હેતુઓમાંથી એક આરોપીને તેની વિરુદ્ધ દેખાતા પરિસ્થિતિઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાની તેમજ જો આરોપી ઈચ્છે તો પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની તક આપવાનો છે. પરંતુ એકવાર તે આ તકનો લાભ લેતો નથી, ત્યારે કાયદાનુસાર પરિણામો અવશ્ય અનુસરવા પડે. જ્યાં આરોપી આ તકનો લાભ લે છે, ત્યાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ કરાયેલું તેનું નિવેદન, જેટલા અંશે તે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપે છે, તેટલા અંશે દોષિત ઠેરવી સજા કરવા માટે તેની વિરુદ્ધ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. તે પરિસ્થિતિમાં પણ તેને કાયદાનુસાર પરિણામો ભોગવવા પડે છે. વર્તમાન કેસમાં, આરોપીઓએ બનાવના સમયે ઘટના સ્થળે પોતાની હાજરીનો ઇનકાર કર્યો છે. તેથી, તેઓ ઘટના સ્થળે હાજર નહોતાં અને અલાઈબીની દલીલ લેવા હકદાર હતા, તે સાબિત કરવાનું તેમના પર હતું. તેઓ આ હકીકત સ્થાપિત કરવામાં સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ ગયા. તેના વિરુદ્ધ, બચાવ પક્ષના સાક્ષીઓએ સમજાવેલું વર્તન તે સામાજિક પરિસ્થિતિમાં કંઈક અપ્રાકૃતિક જણાતું હતું, જેમાં આરોપીઓ, મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ અને ફરિયાદ પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓ પણ રહેતા હતા. તેઓ એકબીજાને ખૂબ સારી રીતે ઓળખતા હતા અને ગામડાના જીવનનો સામાન્ય ક્રમ એવો હોય છે કે તેઓ એકબીજાના કાર્યોમાં ખાસ રસ લે છે અને સક્રિય રીતે ભાગ પણ લે છે, ખાસ કરીને શોકપ્રસંગોએ. ફ.પ.સા. ૧ નો આરોપી ભાઈ ઘટના સ્થળે હાજર હતો અને ફ.પ.સા. ૧ ના નાબાલિક બાળકોમાંથી એકને પકડી રાખ્યો હતો. આથી ફ.પ.સા. ૬ ના આ નિવેદનને સમર્થન મળ્યું કે તે આરોપીઓમાંના કોઈ એક તરફથી સતત ધમકી અને નજર હેઠળ હતો. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળના પોતાના નિવેદનમાં આરોપીઓએ રજૂ કરેલું વર્ણન અવિશ્વસનીય અને અસ્વીકાર્ય હતું. તેમની દલીલને સમર્થન આપવા માટે નોંધ પર કોઈ સચોટ પુરાવો ન હતો. ફરિયાદ પક્ષ પોતાનો કેસ વાજબી શંકાથી પરે સાબિત કરવામાં સફળ રહ્યો હતો. આરોપીઓ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૮૯, ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨ હેઠળના ગુના કરવા બદલ દોષિત હતા. [પરા ૨૨-૨૪]

[૬૬૩-બી-જી; ૬૬૪-એ]

૮.૧. મૃત્યુદંડ અને તેને આજીવન કારાવાસમાં રૂપાંતરિત કરવાનું નિયંત્રિત કરતા સિદ્ધાંતો વિશ્વભરમાં દંડનિર્ધારણના અભિગમમાં આવેલા પરિવર્તન અને સિદ્ધાંતોમાં થયેલા મૂળભૂત ફેરફારો હોવા છતાં, દંડનિર્ધારણની નીતિ સંબંધિત પરસ્પરવિરોધી મતોનો અંત લાવવો શક્ય બન્યું નથી. દંડનિર્ધારણની નીતિ ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો મહત્વપૂર્ણ અને અભિન્ન પાસો હોવાથી, તેને નિશ્ચિતતા અને વધુ સ્પષ્ટતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે તે અદાલતોનું ધ્યાન આકર્ષતી રહી છે. મૃત્યુદંડ મહત્વપૂર્ણ સામાજિક અને ન્યાયિક ચર્ચા તથા ટીકા-ટિપ્પણીનો વિષય રહ્યો છે. તેને જે કોઈ દૃષ્ટિકોણથી પરખવામાં આવે, તે છતાં કાનૂનનું એક નિર્વિવાદ નિવેદન એવું ઉપજે છે કે, જ્યાં મૃત્યુદંડનો પ્રાવધાન કરવામાં આવ્યો હોય તેવા ફોજદારીશાસ્ત્રના તમામ કેસોમાં લાગુ પડે તેવી કોઈ સર્વમાન્ય સૂત્રરચના નિર્દેશિત કરવી ન તો શક્ય છે અને ન તો વિવેકસંગત છે. તે હંમેશાં પ્રત્યેક નિર્ધારિત કેસની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેશે. આ અદાલતે વિવિધ કાનૂની સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કર્યા છે, જે તેવા કેસોમાં, જ્યાં પ્રશ્ન એવો હોય કે મૃત્યુદંડ આપવો જોઈએ કે નહીં, ત્યાં ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગ માટે માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોરૂપ રહેશે. કાનૂન અદાલતને એવો દંડ ફરમાવતા સમયે વિશેષ કારણો નોંધવા કહે છે. તેથી, અદાલતે ગુનાનું સ્વરૂપ, તે કેવી રીતે અને કઈ પરિસ્થિતિઓમાં કરવામાં આવ્યો, જે ફૂરતાથી ગુનો કરવામાં આવ્યો તેની તીવ્રતા, ગુના માટેનો હેતુ, ગુનો કરતાં સમયે હાજર રહેલી કોઈ ઉશ્કેરનાર અથવા ઉગ્ર બનાવતી પરિસ્થિતિઓ, દોષિતને સુધારી શકાય અથવા પુનર્વસાવી શકાય તેવી સંભાવના, આજીવન કારાવાસના દંડની પૂરકતા તથા અન્ય સંલગ્ન પરિસ્થિતિઓ જેવા મુદ્દાઓ પર વિચાર કરવો પડે છે. આ પરિબળો કોઈ પણ બે નિર્ધારિત કેસોમાં સમાન અથવા હૂબહૂ એકસરખા હોઈ શકતા નથી. તેથી, અદાલત માટે આવશ્યક છે કે તે પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં, દરેક કેસને તેની પોતાની હકીકતોના આધારે પરખે. આ સિદ્ધાંતોનો નિર્ધારિત કેસની હકીકતો પર અમલ કર્યા બાદ જ અદાલત અંતિમ નિષ્કર્ષે પહોંચી શકે કે હાથે આવેલો કેસ ‘અત્યંત વિરલમાંથી વિરલ’ પ્રકારનો છે કે નહીં અને માત્ર મૃત્યુદંડ લાદવાથી જ ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ થશે. વધુમાં, અદાલત આ બાબત પણ ધ્યાનમાં

રાખશે કે માત્ર એવો દંડ જ, પૂરતો દંડાત્મક અને હેતુપૂર્ણ રીતે પ્રતિબંધક હોવાના અર્થમાં, ચુકાદાના હેતુને સિદ્ધ કરશે. [ફકરા ૨૫-૨૬] [૬૬૪-બી-એચ; ૬૬૫-એ-બી]

૮.૨. માત્ર એટલા માટે કે કોઈ ગુનો સ્વયંમાં જ ધોર છે, તે અન્ય પરિબળો અને સહગામી પરિસ્થિતિઓનો સંદર્ભ લીધા વિના મૃત્યુદંડ લાદવા માટે પૂરતું કારણ બની શકતું નથી. ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના મોટા ભાગના ધોર ગુનાઓ મૃત્યુદંડ અથવા આજીવન કારાવાસથી દંડનીય છે. તે માત્ર એટલું જ દર્શાવતું નથી કે આવા દરેક અપરાધોમાં માત્ર મૃત્યુદંડ જ આપવો જોઈએ. આવા કેસોમાં આજીવન કારાવાસ આપવો એ નિયમ રહેશે, જ્યારે ‘મૃત્યુ’ એ અપવાદ રહેશે. ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ કેસનો શબ્દપ્રયોગ, જેને આ અદાલતે સતત નિર્ધારક નિયમ તરીકે ઘોષિત કર્યો છે, તે પોતે જ સૂચવે છે કે તે અસાધારણ કેસ હોવો જોઈએ. કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સિવાય કોઈ નિશ્ચિત વ્યક્તિનું જીવન હરપાઈ શકાય નહીં અને એ જ બંધારણીય આદેશ છે. કાયદો વિશેષ કારણો નોંધવાની કલ્પના કરે છે અને તેથી ‘વિશેષ’ શબ્દને નિશ્ચિત અર્થ અને અભિપ્રાય આપવો આવશ્યક છે. માત્ર ‘કારણો’થી ભિન્નરૂપે ‘વિશેષ કારણો’ શબ્દપ્રયોગ, વિશેષ કારણોની આવશ્યકતા મૂકીને ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગ પર મર્યાદા મૂકાશે એવો વિધાનમંડળનો આદેશ વ્યક્ત કરે છે. [ફકરા ૩૬-૩૭] [૬૭૭-બી-ઈ]

૮.૩. બરચન સિંહ અને મરછી સિંહનાં ચુકાદાઓમાં મૂળતઃ સિદ્ધાંતોને બે જુદા વિભાગોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે – એક ‘ગંભીરતા વધારતી પરિસ્થિતિઓ’ અને બીજી ‘શમક પરિસ્થિતિઓ’. અદાલત આ બંને પાસાઓના સંચિત પ્રભાવને ધ્યાનમાં લેશે અને સામાન્ય રીતે, અન્ય મથાળાઓ હેઠળ આવતાં વર્ગોને સંપૂર્ણપણે અવગણીને, નીચેના કોઈપણ મથાળાઓ હેઠળના માત્ર એક વર્ગના સંદર્ભે જ સજાની નીતિના અતિ મહત્વપૂર્ણ પાસાંનો નિર્ણય કરવો અદાલત માટે ખૂબ યોગ્ય ગણાય નહીં. આ બંને વચ્ચે સમતુલા જાળવવી અદાલતનું પ્રાથમિક કર્તવ્ય છે. અદાલતે એવી સમતુલાત્મક પ્રક્રિયાના આધારે અંતિમ નિષ્કર્ષે પહોંચવું

યોગ્ય રહેશે, જે આપરાધિક ન્યાય પ્રણાલીને વધુ સારું સંચાલિત કરવામાં સહાયરૂપ થાય અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા ની કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળ કલ્પાયેલ મુજબ અદાલત દ્વારા અસરકારક અને અર્થપૂર્ણ કારણદર્શન પૂરું પાડે.

ગુનાની ગંભીરતા વધારતા પરિબળો :

(૧) મૂડી દંડનીય ગંભીર ગુનામાં પૂર્વ દોષિત ઠરાવનો રેકૉર્ડ ધરાવતા આરોપી દ્વારા હત્યા, બળાત્કાર, હથિયારબંદ ધાડ, અપહરણ વગેરે જેવા જઘન્ય ગુનાઓના આચરણ સંબંધિત ગુનાઓ, અથવા ગંભીર હુમલાઓ તથા ફોજદારી દોષિત ઠરાવનો નોંધપાત્ર પૂર્વ ઇતિહાસ ધરાવતા વ્યક્તિ દ્વારા કરાયેલા ગુનાઓ.

(૨) ગુનો કરનાર અન્ય એક ગંભીર ગુનો આચરવામાં રોકાયેલો હતો ત્યારે આ ગુનો કરવામાં આવ્યો હતો.

(૩) આ ગુનો સામાન્ય જનતામાં વ્યાપક ભયનો માહોલ ઊભો કરવાની મનશા સાથે કરવામાં આવ્યો હતો અને તે જાહેર સ્થળે એવા હથિયાર અથવા ઉપકરણ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો, જે સ્પષ્ટપણે એકથી વધુ વ્યક્તિના જીવન માટે જોખમકારક હોઈ શકે.

(૪) ખંડણી માટે અથવા નાણાં કે આર્થિક લાભ મેળવવા માટે સમાન પ્રકારના ગુનાઓ માટે હત્યાનો ગુનો કરવામાં આવ્યો હતો.

(૫) ભાડેથી કરાતી હત્યાઓ.

(૬) ગુનો માત્ર વાસનાપૂર્તિ માટે અત્યંત ઘોર રીતે કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં પીડિતાને અમાનવીય વર્તન તથા ચાતનાનો ભોગ બનાવવામાં આવી હતી.

(૭) કાયદેસરની કસ્ટડીમાં રહેલી સ્થિતિ દરમિયાન કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા ગુનો આચરવામાં આવ્યો હતો.

(૮) હત્યા અથવા ગુનો કોઈ વ્યક્તિને તેની કાયદેસરની ફરજ, જેમ કે ધરપકડ કરવી અથવા પોતાને કે અન્યને કાયદેસર કેદસ્થાને કસ્ટડીમાં રાખવી, કાયદેસર રીતે બજાવતાં અટકાવવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો. ઉદાહરણ તરીકે, હત્યા એવી વ્યક્તિની છે જેણે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩ હેઠળ પોતાની ફરજના કાયદેસર પાલનમાં કાર્ય કર્યું હતું.

(૯) જ્યારે ગુનો પ્રમાણમાં અત્યંત ગંભીર હોય, જેમ કે સમગ્ર કુટુંબની અથવા કોઈ

વિશિષ્ટ સમુદાયના સભ્યોની હત્યા કરવાનો પ્રયાસ કરવો.

(૧૦) જ્યારે પીડિત નિર્દોષ, નિરાધાર હોય અથવા બાળક, નિરાધાર સ્ત્રી, પિતા/કાકા સાથે રહેતી પુત્રી અથવા ભત્રીજી જેવી એવી વ્યક્તિ હોય કે જે સંબંધના વિશ્વાસ અને સામાજિક ધોરણો પર નિર્ભર રહેતી હોય, અને એવો વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિ જ તેના વિરુદ્ધ અપરાધ આચરે.

(૧૧) જ્યારે એવી પ્રેરણાથી હત્યા કરવામાં આવે છે, જે સંપૂર્ણ અધમતા અને નીચતાનું પ્રદર્શન કરે છે.

(૧૨) જ્યારે ઉશ્કેરણી વિના પૂર્વનિયોજિત હત્યા કરવામાં આવે છે.

(૧૩) ગુનો એટલી ક્રૂરતાથી આચરવામાં આવે છે કે તે માત્ર ન્યાયિક અંતરાત્માને જ નહીં, પરંતુ સમાજની અંતરાત્માને પણ ઝંજોળી નાખે છે.

શમક પરિસ્થિતિઓ :

(૧) ગુનો જે રીતે અને જેમની પરિસ્થિતિઓમાં તથા જે સંજોગોમાં આચરવામાં આવ્યો હતો, ઉદાહરણરૂપે, અસાધારણ માનસિક અથવા ભાવનાત્મક વિક્ષેપ અથવા અતિશય ઉશ્કેરણી, જેનો ભિન્ન અર્થ એ છે કે આ બધી પરિસ્થિતિઓ સામાન્ય ક્રમમાં આવેલ પરિસ્થિતિઓથી અલગ હતી.

(૨) આરોપીની વય એક સંબંધિત વિચારણા છે, પરંતુ તે પોતાના દ્વારા જ નિર્ધારક પરિબલ નથી.

(૩) આરોપી દ્વારા ફરીથી ગુનો કરવામાં સંકળાવાની શક્યતા ન હોવી તથા આરોપીના સુધરવા અને પુનર્વસન થવાની સંભાવના.

(૪) આરોપીની સ્થિતિ દર્શાવે છે કે તે માનસિક રીતે ખામીગ્રસ્ત હતો અને તે ખામીએ તેની ગુનાહિત વર્તનની પરિસ્થિતિઓનું મૂળવણી કરવાની તેની ક્ષમતા પર આંચકો પહોંચાડ્યો હતો.

(૫) સામાન્ય જીવનપ્રવાહમાં જે પરિસ્થિતિઓ આવા વર્તનને શક્ય બનાવે અને આપવામાં આવેલી એવી સ્થિતિમાં માનસિક અસંતુલન ઊભું થવા માટે અસરકારક બને, જેમ કે સતત સતામણી, અથવા વાસ્તવમાં માનવીય વર્તનની એવી પરાકાષ્ટા તરફ દોરી જાય કે, કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, આરોપીએ એવું માન્યું હોય

કે ગુનો કરવો તે નૈતિક રીતે ન્યાયસંગત હતો.

(૬) જ્યાં અદાલત પુરાવાની યોગ્ય મૂલવણીના આધારે એવા મત પર પહોંચે છે કે ગુનો પૂર્વનિયોજિત રીતે કરવામાં આવ્યો ન હતો અને મૃત્યુ અન્ય એક ગુનો આચરવાના દરમિયાન થયું હતું તથા તેને મુખ્ય ગુનાના આચરણના પરિણામરૂપ તરીકે સમજવાની શક્યતા હતી.

(૭) જ્યાં એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની સાક્ષી પર ભરોસો રાખવો સંપૂર્ણપણે અસુરક્ષિત હોય, છતાં ફરિયાદ પક્ષે આરોપીનો દોષ સાબિત કર્યો હોય.

દંડનીતિ સાથે સંબંધિત પ્રશ્નોનું નિર્ધારણ કરતી વખતે, અદાલતે કેટલીક નિશ્ચિત સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું પડે છે અને મૃત્યુદંડ ફટકારવામાં આવે કે ન ફટકારવામાં આવે તે અંગેની અન્ય વિચારણાઓ ઉપરાંત તે સિદ્ધાંતો માર્ગદર્શક તત્વરૂપ છે.

સિદ્ધાંતો :

(૧) મૃત્યુદંડ લાદવા માટેનો આ ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી પણ અત્યંત દુર્લભ’ પ્રકારનો કેસ હતો કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે અદાલતે તે કસોટી લાગુ કરવી પડે.

(૨) જો અદાલતના મતે અન્ય કોઈપણ દંડ, અર્થાત્, આજીવન કારાવાસ લાદવો સંપૂર્ણપણે અપૂરતો ઠરે અને ન્યાયના હેતુઓની પૂર્ણતા ન કરે.

(૩) આજીવન કારાવાસ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે.

(૪) અપરાધના સ્વરૂપ અને પરિસ્થિતિઓ તેમજ તમામ સંબંધિત વિચારણાઓને ધ્યાનમાં રાખીને આજીવન કારાવાસની સજા ફરમાવવાનો વિકલ્પ સાવધાનીપૂર્વક ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ નથી.

(૫) તે રીત (આયોજિત હોય કે અન્યથા) અને તે પ્રકારે (ફૂરતા અને અમાનવીયતાનો વ્યાપ વગેરે) જેમાં ગુનો આચરવામાં આવ્યો હતો તથા આવા જઘન્ય ગુનાના આચરણ તરફ દોરી ગયેલી પરિસ્થિતિઓ.

આ ન્યાયિક વિવેકાધિકારના પ્રયોગ માટે સ્વીકાર્ય સૂચકો છે, પરંતુ કોઈ ને કોઈ રીતે અતિશય ગણતરી કરવાનો પ્રયત્ન કરીને ન્યાયિક વિવેકાધિકારને બંધનમાં ન બાંધવો તે હંમેશા વધુ ઈચ્છનીય માનવામાં આવે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે અદાલતના મનમાં સામૂહિક રીતે અથવા અન્યથા ભાર મૂકી શકે તેવી આ બાબતો છે. તેને સર્વથા નિરપેક્ષ નિયમ

તરીકે વ્યક્ત કરવું મુશ્કેલ છે. દરેક કેસનો નિર્ણય તેના પોતાના ગુણદોષના આધારે જ કરવો પડે છે. ન્યાયિક નિર્ણયોમાં મર્યાદિત હદ સુધી માત્ર તે જ સૂત્રો દર્શાવી શકાય છે, જે ન્યાયિક વિવેકાધિકારના પ્રયોગને નિયંત્રિત કરી શકે. દરેક કેસના તથ્યોના આધારે ન્યાય કરવામાં આવવો જોઈએ. પક્ષકારો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવામાં અદાલત જે પ્રયત્ન કરે છે તેમાં આ તે પરિબળો છે, જેનો અદાલત વિચાર કરી શકે છે. ત્યારબાદ અદાલત ગંભીરતા વધારતી અને શિથિલતા લાવતી પરિસ્થિતિઓનું તુલનાપત્ર તૈયાર કરશે. બંને પાસાઓને તેમના અનુરૂપ વજન આપવું જરૂરી છે. અદાલતે બંને વચ્ચે સંતુલન સાધવું પડે છે અને જોવું પડે છે કે ન્યાયનું પદ્ધતિ/સંતુલન કઈ બાજુ ઢળી રહ્યું છે. ગુનો અને સજા વચ્ચેની અનુપાતિતતાનો સિદ્ધાંત ‘ન્યાયસંગત પ્રાપ્ય દંડ’નો એવો સિદ્ધાંત છે, જે ન્યાયસંગત ઠરી શકે તેવી દરેક ફોજદારી સજાનો આધારસ્તંભ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘અનુપાતિતતાનો સિદ્ધાંત’નો ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળની સજા નીતિમાં મૂલ્યવાન ઉપયોગ છે. તેથી, અદાલતે માત્ર શું ન્યાયસંગત છે તેનું જ પરીક્ષણ કરવાનું નહીં રહે, પરંતુ વ્યાપક સમાજ પર પડતા પ્રભાવને ધ્યાનમાં રાખીને આરોપી શું લાયક છે તેનું પણ પરીક્ષણ કરવું પડશે. લાદવામાં આવતી દરેક સજા માત્ર આરોપી પર જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ પર પણ પોતાનો પ્રભાવ પાડે તે અનિવાર્ય છે. તેથી, મૃત્યુદંડ જેવી પરમ સજા લાદતી વખતે અદાલતોએ સજાના પ્રતિશોધાત્મક અને પ્રતિબંધાત્મક પાસાનો વિચાર કરવો જોઈએ.

[ફકરા ૩૯-૪૩] [૬૭૭-જી-એચ; ૬૭૮-એ-એચ; ૬૭૯-એ-એચ; ૬૮૦-એ-એચ; ૬૮૧-એ-એચ; ૬૮૨-એ-ડી]

૮.૪. જ્યાં જ્યાં જે ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોય, તે જે રીતે આચરવામાં આવ્યો હોય, તેની સાથે સંકળાયેલ પરિસ્થિતિઓ તથા પીડિતાની પ્રેરણા અને સ્થિતિ નિઃસંદેહ રીતે પ્રકરણને ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ પ્રકરણોની હદમાં લાવે છે અને અદાલત એવો નિષ્કર્ષ કરે છે કે આજીવન કારાવાસ લાદવો એ અપર્યાપ્ત દંડ લાદવા સમાન થશે, ત્યાં અદાલત મૃત્યુદંડ આપી શકે છે. જ્યાં જ્યાં પ્રકરણ ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ પ્રકરણોના અપવાદોમાં આવે છે, ત્યાં

અદાલત મૃત્યુદંડના સ્થાને આજીવન કારાવાસ લાદતી વખતે પોતાની ન્યાયિક વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરી શકે છે. હાલની અપીલોમાં, આરોપીઓ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨, કલમ ૩૪ સાથે વંચાતી, હેઠળના ગુનાઓમાં દોષિત હતા. સજાના પરિમાણના પ્રશ્ને, અપીલકર્તાઓની તરફેણી ઉઠાવાયેલ દલીલ એવી હતી કે ગુનો આચરવાના સમયે તમામ આરોપીઓ યુવાન વયના હતા, એટલે કે ૨૧ થી ૩૧ વર્ષની વયના હતા. તેઓમાં સુધારાની શક્યતા નકારી શકાય તેવી નથી. અદાલતે વિવિધ પરિમાણો પર વિચાર કરી શમનકારી પરિસ્થિતિઓને મૂડી દંડ લાદવાની આવશ્યકતા સામે તોળવાની હોય છે. વિચારણા માટેનાં તત્વો શમનકારી પરિસ્થિતિઓથી ભિન્ન હોઈ શકે છે. આરોપીઓની વય, મૃતકનું અવસાન આકસ્મિક રીતે થયેલ હોવાની શક્યતા અને આરોપીઓ પોતાને સુધારી શકે તેવી શક્યતા જોતા, તેમને ‘સમાજ માટેનું ઉપદ્રવ’ કહી શકાય નહીં. આ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે, પરંતુ કઠોર હકીકત એ છે કે આ તમામ આરોપીઓએ પોતાની કામુક વાસનાની તૃપ્તિ માટે જઘન્ય અને અમાનવીય ગુનો કર્યો છે, છતાં પણ નિશ્ચિતતાપૂર્વક એવું કહી શકાય નહીં કે આ પ્રકરણ ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ પ્રકરણોમાં આવે છે. પરિણામે, મૃત્યુદંડની સજા રૂપાંતરિત કરીને આજીવન કારાવાસ (૨૧ વર્ષ) કરવામાં આવે છે. [પરિચ્છેદ ૪૪, ૪૬, ૪૮-૫૦] [૬૮૨-ડી-એફ, જી-એચ; ૬૮૩-એ; ૬૮૪-એચ; ૬૮૫-એ-ડી]

મછી સિંહ અને અન્ય વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય (૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૭૦: ૧૯૮૩ (૩) એસ.સી.આર. ૪૧૩; ધનંજય ચેટર્જી @ ધના વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય (૧૯૮૪) ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૦: ૧૯૮૪ (૧) એસ.સી.આર. ૩૭; સુરજા રામ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય (૧૯૮૬) ૬ એસ.સી.સી. ૨૭૧: ૧૯૮૬ (૬) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૭૮૩; પ્રજીત કુમાર સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય (૨૦૦૮) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૪: ૨૦૦૮ (૫) એસ.સી.આર. ૯૬૯; બી.એ. ઉમેશ વિ. રજિસ્ટ્રાર જનરલ, કર્ણાટક વડી અદાલત (૨૦૧૧) ૩ એસ.સી.સી. ૮૫: ૨૦૧૧ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬૭; રાજસ્થાન રાજ્ય વિ. કાશી રામ (૨૦૦૬) ૧૨ એસ.સી.સી. ૨૫૪: ૨૦૦૬ (૮) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૦૧; અતબીર વિ. દિલ્હી એન.સી.ટી. સરકાર (૨૦૧૦) ૯ એસ.સી.સી. ૧: ૨૦૧૦ (૭) એસ.સી.આર.

૪૨૪; રોની @ રોનાલ્ડ જેમ્સ અલ્વારિસ વગેરે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૧૯૯૮) ૩ એસ.સી.સી. ૬૨૫: ૧૯૯૮ (૨) એસ.સી.આર. ૧૬૨; અદ્લાઉદ્દીન મિયાન અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય (૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૫: ૧૯૮૯ (૨) એસ.સી.આર. ૪૯૮; બંતુ @ નરેશ ગિરી વિ. એમ.પી. રાજ્ય (૨૦૦૧) ૯ એસ.સી.સી. ૬૧૫: ૨૦૦૧ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૯૮ – આધાર રાખવામાં આવ્યો.

કેસ કાનૂન સંદર્ભ:

૨૦૦૨ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૩૯નો પેરા ૧૪માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે (૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૫૩૭ નો પેરા ૧૪ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી. ૨૫૦ ભિન્ન ઠરાવવામાં આવેલ પરિચ્છેદ ૧૭ (૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૩૦૦ પર પરિચ્છેદ ૨૧ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો ૧૯૮૩ (૩) એસ.સી.આર. ૪૧૩ પરિચ્છેદ ૨૮, ૩૮, ૩૯ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો

૧૯૯૪ (૧) એસ.સી.આર. ૩૭ પર ફરરા ૨૯માં આધાર રાખવામાં આવ્યો છે ૧૯૯૬ (૬) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૭૮૩, ફરરા ૩૧ માં અવલંબિત ૨૦૦૮ (૫) એસ.સી.આર. ૯૬૯ પર ફરરા ૩૨માં આધાર રાખવામાં આવ્યો ૨૦૧૧ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬૭ પર ફરરા ૩૨ માં અવલંબ રાખવામાં આવ્યો હતો.

૨૦૦૬ (૮) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૦૧ પર પરિચ્છેદ ૩૨ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો

૨૦૧૦ (૭) એસ.સી.આર. ૪૨૪ પર પરિચ્છેદ ૩૨ માં અવલંબન રાખવામાં આવ્યું ૧૯૯૮ (૨) એસ.સી.આર. ૧૬૨, ફરરા ૩૩ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો ૧૯૮૯ (૨) એસ.સી.આર. ૪૯૮ પર પરિચ્છેદ ૩૪ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો ૨૦૦૧ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૯૮ પરિચ્છેદ ૩૫ માં અવલંબિત

=====

ફોજદારી અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૧૬૬-૧૬૭ ઓફ ૨૦૧૦. છત્તીસગઢની બિલાસપુર સ્થિત વડી અદાલત દ્વારા ફોજદારી અપીલ ક્રમાંક ૧૧૧૭/૨૦૦૭ તથા ફોજદારી રેફરન્સ ક્રમાંક ૩/૨૦૦૭ માં તા. ૨૪.૦૭.૨૦૦૯ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

વ્યાસ ઉપાધ્યાય, વિક્રમ પત્રાલેખ, બી.એસ. બાંઠિયા અપીલકર્તાઓ તરફથી.
 અતુલ ઝા, સંદીપ ઝા, ધર્મેન્દ્ર કુમાર સિંહા પ્રતિવાદી તરફથી.
 અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો દ્વારા
 સ્વતંત્ર કુમાર, ન્યાયાધીશ.

૧. હાલની અપીલો દોષસિદ્ધિના સમવર્તી ચુકાદાઓ અને મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવતાં આદેશો વિરુદ્ધ નિર્દેશિત છે. અતિરિક્ત સેશન્સ જજ, પેન્દ્રા રોડ, જિલ્લો બિલાસપુરે, ચારેય આરોપીઓ (અહીંના અપીલકર્તાઓ) ને ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ (સંક્ષેપમાં ‘આઈ.પી.સી.’) ની કલમો ૪૯૯, ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨ ને કલમ ૩૪ સાથે વાંચી, હેઠળના ગુનાઓ બાબતે દોષિત ઠેરવી, તા. ૨૦મી નવેમ્બર, ૨૦૦૭ના ચુકાદો અને સજાના આદેશ દ્વારા, નીચે મુજબ સજા ફરમાવી હતી:

અપરાધો	દંડ/સજા
૩૦૨/૩૪ ભા.દં.સં.	મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવી અને તેઓને મૃત્યુ ન થાય ત્યાં સુધી ફાંસી પર લટકાવવામાં આવે એવો આદેશ કર્યો.
૩૭૬(૨)(જી) ભારતીય દંડ સંહિતા	આજીવન કારાવાસ અને રૂપિયા ૨૦૦/- નો દંડ, દરેક માટે. દંડની રકમની ચુકવણીમાં ચૂક થાય તે સ્થિતિમાં, દરેક આરોપીએ વધુમાં એક મહિનાનો કઠોર કારાવાસ ભોગવવાનો રહેશે.
૪૪૯ ભારતીય દંડ સંહિતા	દસ વર્ષની કઠોર કારાવાસની સજા તથા રૂ. ૨૦૦/- દંડ, અને દંડ ન ભરવામાં આવે તો વધારાની એક મહિનાની કઠોર કારાવાસની સજા ભોગવવાની.

૨. વડી અદાલતની ઢિ-ન્યાયાધીશ પીઠે તેના તા. ૨૪મી જુલાઈ, ૨૦૦૯ના

ચુકાદા દ્વારા વિદ્વાન વધારાના સેશન્સ જજે પસાર કરેલ દોષિત ઠરાવ અને સજાના આદેશને પુષ્ટિ આપતાં હાલની અપીલ ઉદ્ભવી છે.

૩. અપીલકર્તા તરફથી હાજર રહેલા વિધાવંત વકીલે, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, પરંતુ મુખ્યત્વે, અપીલ હેઠળના ચુકાદાઓ સામે નીચે મુજબના પડકારો ઉઠાવ્યા છે:

(૧) કે ફરિયાદ પક્ષ પોતાનો કેસ કોઈપણ વાજબી સંદેહથી પર સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયો છે.

(૨) કે એકમાત્ર સાક્ષી, ફ.પ.સા. ૬, ધનીરામ વિશ્વસનીય સાક્ષી નથી અને હકીકતમાં, તે પોતે જ આરોપી હોવાની શંકાની પરિધિમાં આવે છે. ફ.પ.સા. ૨, સુનીતા, ફ.પ.સા. ૫, બેલા બાઈ, અને ફ.પ.સા. ૧૦, કમલેશ સહિત અન્ય અનેક સાક્ષીઓ અદાલતમાં પ્રતિકૂળ થયા હતા. આથી આરોપીની ખોટી સંડોવણી સ્પષ્ટ રીતે સૂચિત થાય છે.

(૩) કે, આરોપીને દોષિત ઠરાવતાં અદાલતો દ્વારા જે સાક્ષીઓના નિવેદનો પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, તેમાં ફેરફારો તથા ગંભીર વિરોધાભાસો છે.

(૪) વધુમાં, એફ.આઈ.આર. નોંધાવવામાં અસંગત અને બિનસમજાવેલ વિલંબ થયો છે. તેથી, આરોપીની દોષિત ઠરાવટ ટકી શકે તેવી નથી. દલીલ એવી છે કે વર્તમાન કેસમાં જોડતી કડીરૂપ પુરાવાનો અભાવ છે. ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરાયેલ દોષારોપક પુરાવો અપીલકર્તાઓને ગુનાના આચરણ સાથે સાંકળતો નથી.

(૫) અવિશ્વસનીય સાક્ષીઓના નિવેદનો પર આધાર રાખવામાં વડી અદાલતે કાયદામાં ભૂલ કરી છે. અદાલતો પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે આવી

પ્રકારના સાક્ષીઓના નિવેદનો અને/અથવા એકમાત્ર સાક્ષીના નિવેદનનું સાવચેતીપૂર્વક પરીક્ષણ કરે. માનનીય નીચલી અદાલત તેમજ વડી અદાલત વર્તમાન કેસની હકીકતો પર આ સ્થિર સિદ્ધાંતોનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે.

(૬) એફએસએલ અહેવાલ સ્પષ્ટ રીતે એવું જણાવતો નથી કે અપીલકર્તાઓનો ગુનાના આચરણ સાથે સંબંધ સ્થાપિત થાય છે.

આ કારણોસર અને આ આધારોને લીધે, અપીલકર્તા નિર્દોષ છૂટકારાનો દાવો કરે છે.

૪. ઉપરોક્ત દલીલોનું ગુણદોષના આધારે ચર્ચા કરવા આગળ વધીએ તે પહેલાં, ફરિયાદ પક્ષનો કેસ અને નોંધ પર રહેલા પુરાવાનો ઉલ્લેખ કરવો અમારે માટે આવશ્યક રહેશે. રાજકુમારી (મૃતકા) પોતાના પતિ ઇન્દ્રજીત અને બે નાનાં બાળકો સાથે ગામ ગુલ્મીડાંડ, પોલીસ સ્ટેશન મારવાહી ખાતે રહેતી હતી. ૮મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ના રોજ તેનો પતિ રાજનગર સ્થિત પોતાના પિતાના ઘરે ગયો હતો. રાજકુમારી પોતાના બાળકો સાથે પોતાના નિવાસસ્થાને હતી. ૯મી ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ના રોજ રાજકુમારીએ તેમના ઘરેલુ નોકર ધનિરામને રાત્રે તેમના ઘરમાં સૂવા માટે બોલાવ્યો હતો. તે રક્ષાબંધનનો દિવસ હતો. અનિતા (ફ.પ.સા. ૩), સવિતા (ફ.પ.સા. ૨) અને બેલા બાઈ (ફ.પ.સા. ૫), જે રાજકુમારીની પડોશીઓ હતી, રાત્રે ટેલિવિઝન જોવા તેના ઘરે આવી હતી. આશરે ૯ વાગ્યે તેઓ ટેલિવિઝન જોઈ પોતાના ઘર પરત ગયા. રણજીત કેપટ, ઇન્દ્રજીતનો ભાઈ અને રાજકુમારીનો દિયર છે. તેનું ઘર ઇન્દ્રજીતના ઘરની નજીક હતું. વિશ્વનાથ, અમર સિંહ, કમલેશ અને રમનરેશ, જે રણજીતના ઘરે રહેતા હતા, તેના ઘરે આવ્યા, થોડો સમય ત્યાં બેઠા

અને પછી ચાલ્યા ગયા. આશરે રાત્રે ૧૧.૩૦ વાગ્યે તેઓ ફરીથી રણજીતના ઘરે આવ્યા અને દારૂનું સેવન કર્યું હોવાનું જણાવાયું છે. ત્યારબાદ, રાત્રે આશરે ૧૨ વાગ્યે, જ્યારે રાજકુમારી પોતાના ઓરડામાં સૂવા ગઈ હતી અને નોકર ધનિરામ ઓટલામાં ટેલિવિઝન જોઈ રહ્યો હતો, ત્યારે આરોપીઓ રણજીત, વિશ્વનાથ, અમર સિંહ અને રમનરેશ રાજકુમારીના ઘરમાં આવ્યા અને ધનિરામને કહ્યું કે તેઓ રાજકુમારી સાથે ગેરકાયદેસર શારીરિક સંબંધ કરશે અને જો તે આ વાત કોઈને કહેશે તો તેને મારી નાખવામાં આવશે. રમનરેશ અને અમર સિંહ ધનિરામ સાથે બેઠા રહ્યા જ્યારે રણજીત અને વિશ્વનાથ રાજકુમારીના ઓરડામાં ગયા અને તેના પર બળાત્કાર કર્યો. ગુનો આચર્યા પછી તેઓ બહાર આવ્યા અને ધનિરામને આંગણે લઈ ગયા. ત્યારબાદ રમનરેશ અને અમર સિંહ રાજકુમારીના ઓરડામાં પ્રવેશ્યા. તેમણે પણ તેના પર બળાત્કાર કર્યો અને થોડા સમય પછી બહાર આવ્યા. ત્યારપછી આરોપીઓએ ધનિરામને ત્યાંથી ચાલ્યો જવા કહ્યું, જેના સામે તેણે વાંધો ઉઠાવ્યો. તેના વાંધા પછી તેને મારી નાખવાની ધમકી આપવામાં આવી. ત્યારબાદ ધનિરામ રાજકુમારીના ઓરડામાં ગયો અને જોયું કે તે ભારે શ્વાસ લઈ રહી હતી, બોલી શકતી નહોતી અને તેના મોઢા તથા નાકમાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું. ધનિરામ ઓરડાની બહાર આવ્યો અને તમામ આરોપીઓએ તેને ફરી ધમકી આપી. રણજીતે તેને પોતાની ફોઈના ઘરે, એટલે કે રાજકુમારીની માતાના ઘરે, જઈ કહી આપવા જણાવ્યું કે રાજકુમારી ઉઠતી નથી. ત્યાંથી જવા પૂર્વે તેમણે ફરી ધમકી આપી અને તેને તેમની સૂચના મુજબ વર્તવા કહ્યું. ધનિરામ રાજકુમારીની માતા સુગરીબાઈ, ફ.પ.સા. ૧૨,ના ઘરે ગયો અને આરોપીઓએ જે મુજબ કહેવાનું કહ્યું હતું તે મુજબ ઘટના

વર્ણવી. સુગરીબાઈએ તેને પોતાના ઘરે જ રહેવા કહ્યું જ્યારે તે રાજકુમારીના ઘરે ગઈ. ત્યાં તેણે જોયું કે રાજકુમારી મૃત હાલતમાં પડી હતી. તેણે પડોશીઓને બોલાવ્યા અને ત્યારબાદ મૃતકાના પતિ ઇન્દ્રજીતને માહિતી આપવામાં આવી, જે સવારે આવ્યો. ઇન્દ્રજીત પોલીસ સ્ટેશન મારવાહી ગયો અને આંક પી-૧ મુજબ રાજકુમારીના મૃત્યુ વિશે જાણ કરી. પોલીસ ઘટના સ્થળે પહોંચી અને આંક પી-૩ મુજબ મૃતકાનો કબજો લીધો તથા ઘટના સ્થળેથી અન્ય સામગ્રી પણ એકત્ર કરી. ડૉ. શીલા સાહા અને ડૉ. મહેશ રાજે મૃતદેહનું મરણોત્તર પરીક્ષણ કર્યું અને મરણોત્તર અહેવાલ આંક પી-૧૨ રજૂ કર્યો, જેમાં એવો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો કે રાજકુમારીનું મૃત્યુ ગળું દબાવવાના કારણે શ્વાસ માર્ગ અવરોધિત થવાથી થયું હતું અને તેના પર બળાત્કાર કરાયો હતો તે બાબત પણ સ્થાપિત થઈ હતી. પોલીસે આંક પી-૧૬ મુજબ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬/૩૦૨ હેઠળ ગુનો નોંધ્યો અને તપાસ શરૂ કરી. પોલીસે કુલ ૧૪ સાક્ષીઓના નિવેદનો નોંધ્યા. લોહીલુહાણ અંડરવેર તથા પીળા રંગની સાડીનો એક ભાગ, જેના પર વિવિધ જગ્યાએ લોહીના ડાઘ દેખાતા હતા, તેવી વિવિધ વસ્તુઓ પણ ઘટના સ્થળેથી જપ્ત કરવામાં આવી અને તે આંક પી-૧૦ તરીકે નોંધાઈ. આરોપીઓના વીર્યના સ્લાઈડ હોસ્પિટલમાંથી જપ્ત પંચનામું આંક પી-૧૩ મુજબ કબજે લેવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ આરોપીઓની ધરપકડ કરવામાં આવી. આગળની તપાસ દરમિયાન અન્ય આરોપીઓના કપડા , શર્ટ અને અંડરવેર તથા મૃતકાનું પેટિકોટ અને સાડી પણ જપ્ત કરવામાં આવ્યા. આરોપીઓની તબીબી તપાસ, ન્યાય વૈજ્ઞાનિક વિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાનો અહેવાલ અને સાક્ષીઓના નિવેદનો નોંધાયા પછી પોલીસે અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત

સમક્ષ અહેવાલ રજૂ કર્યો. આરોપીઓને સેશન્સ કોર્ટમાં મોકલવામાં આવ્યા અને કાયદા અનુસાર તેમનો કેસ ચલાવવામાં આવ્યો, જેના પરિણામે, જેમ ઉપર નોંધાયું છે તેમ, તેમની દોષિત ઠરાવટ થઈ. આંક પી-૧૨ મુજબ, મૃતકાના શરીર પર નીચે મુજબ ઈજાઓ હતી:-

"ગળામાં બાહ્ય ઈજા- (એ) જમણી માંડિબલના ખૂણાંની નીચે તથા સ્ટર્નોક્લીડોમાસ્ટોઈડિયસ પેશીઓ પાસે નખથી થયેલો ઘસારો સાથેનો ખરોચનો નિશાન હાજર છે. ઘસારો કદમાં ૦.૫ x ૦.૫ સેમી માપનો છે (બી) ઉપરોક્ત વિસ્તારમાં ૧" લંબાઈનો ખરોચનો નિશાન હાજર છે.

નીચલા જડબાના ખૂણાથી માસ્ટોઈડ પ્રોસેસ સુધી ગળાની ડાબી બાજુએ ઘસારો, ખંજવાળનો નિશાન ૨ = " હાજર.

(સી) જાંઘ પર ઘસારો ૧" x ૦.૫" અને ૧" x ૧".

૧" x ૧" જમણી બાજુના ગૂમ્માંગના આંતરિક ભાગ પર થયેલી ચોટ. જાંઘના બંને આંતરિક ભાગ પર હાજર.

અરજદાર પક્ષની તપાસ દરમિયાન

પરિનિયમ ઉપર ૩ થી ૪ ઇંચ સંખ્યામાં ચીરો સાથે ઘસારો. લોહી મિશ્રિત સ્ટ્રાવ હાજર હતો.

પી/વી ગર્ભાશયની બહાર, આગળ વળેલું, સામાન્ય કદનું."

પ. મૃતકના પતિ એવા ફ.પ.સા. ૧ એ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની (ક્રિ.પ્ર.સં.) કલમ ૧૬૧ હેઠળ આપેલા પોતાના નિવેદનમાં જણાવ્યું હતું કે ફ.પ.સા. ૬ એ તેને રાજકુમારીનું મૃત્યુ કેવી રીતે થયું તે અંગે કશું જણાવ્યું નહોતું. પોતાના નિવેદનમાં

તેણે એ પણ જણાવ્યું હતું કે તેણે રાજકુમારી સાથે લગ્ન કર્યા નહોતા અને તે તેની ઉપપત્ની તરીકે તેની સાથે રહેતી હતી. તે અગાઉ પ્યારી ગામની એક યુવતી સાથે લગ્ન કરી ચૂક્યો હતો. જોકે, તે યુવતીનું નામ તેને યાદ નહોતું, કારણ કે તે બાબતને ૧૬ વર્ષથી વધુ સમય વીતી ગયો હતો. તેણે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે મૃતક રાજકુમારીનું લગ્ન ભુપેન્દ્ર નામના એક વ્યક્તિ સાથે થયું હતું, જે તેના પિતાના ગામ, એટલે કે ખોંગાપાની ગામનો હતો. તેણે સ્વીકાર્યું હતું કે રાજકુમારીથી તેને બે સંતાનો હતા અને રાજકુમારીને પોતાની ઉપપત્ની તરીકે રાખવાના કારણે ભુપેન્દ્ર સાથે તેના સંબંધો કડવા બન્યા હતા. તેણે એ પણ જણાવ્યું હતું કે તેને ભુપેન્દ્રે આ ગુનો કર્યો હોવાની શંકા હતી. આ સાક્ષી મુજબ, તેને શ્રી અશોક નામના એક વ્યક્તિએ આ ઘટનાની જાણ કરી હતી. તેણે જણાવ્યું હતું કે ધનીરામ છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી તેમની પાસે નોકર તરીકે કામ કરતો હતો અને તે ઘરના ઓટલામાં જમતો અને સુતો હતો. રાજકુમારીની ચુડીઓના તૂટેલા ટુકડા, જ્યારે ધનીરામે ઓરડો સાફ કર્યો ત્યારે, તેણે જ સાચવી રાખ્યા હતા.

૬. અન્ય સાક્ષીઓ, એટલે કે, ફ.પ.સા. ૨, ફ.પ.સા. ૫ અને ફ.પ.સા. ૧૦, જેમણે રાજકુમારીના ઘરની બહાર રણજીત અને અન્ય આરોપીઓને એકત્રિત થતા જોયા હતા, તેઓને અદાલત સમક્ષ તેમની તપાસ દરમિયાન સરકારી વકીલ દ્વારા પ્રતિકૂળ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. તેમ છતાં, આ સાક્ષીઓએ સ્વીકાર્યું હતું કે તેઓ આરોપી વ્યક્તિઓને તેમજ મૃતક રાજકુમારીને ઓળખતા હતા. ફ.પ.સા. ૫, બેલા બાઈએ જણાવ્યું હતું કે તે અનિતા અને સવિતા સાથે રાજકુમારીના ઘરમાં

ટેલિવિઝન જોવા ગઈ હતી અને ત્યાં બીજું કોઈ નહોતું. તે તબક્કે આ સાક્ષીને પ્રતિકૂળ જાહેર કરવામાં આવી હતી અને તેણે તે સૂચનનો ઇનકાર કર્યો હતો કે તેણે આરોપી વ્યક્તિઓને જોયા હતા. આ સાક્ષી તેમજ અન્ય તમામ સાક્ષીઓ રાજકુમારીના ઘરમાં અને તેની આસપાસ રહે છે.

૭. ફરિયાદ પક્ષના મુખ્ય સાક્ષી એવા ફ.પ.સા. કનું અદાલતમાં તેનું નિવેદન નોંધવામાં આવ્યું તે સમયે વય આશરે ૧૬ વર્ષ હતી. તેણે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સંપૂર્ણ ટેકો આપ્યો હતો અને તેની દીર્ઘ પ્રતિપરીક્ષા કરવામાં આવી હતી. તેના મુજબ, જ્યારે રણજીત અન્ય આરોપીઓ સાથે રાજકુમારીના ઘેર આવ્યો હતો ત્યારે તે ટેલિવિઝન જોતો હતો. તેણે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે, અન્ય સહ-આરોપીઓએ તેને ઘેરી રાખીને સતત ધમકી આપતા હોવાથી તેણે બૂમાબૂમ કરી નહોતી. તેણે એમ પણ જણાવ્યું હતું કે, તે ગૂંચવણમાં હતો અને તે સમયે કોઈ બાબત તરફ ઈશારો કરવામાં અસક્ષમ હતો. તેની પ્રતિપરીક્ષામાં તેને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો, જે તેના નિવેદનની સત્યતામાં વધુ વધારો કરે છે:

"પ્રશ્ન: - જ્યારે રાજ કુમારી દુખાવાના કારણે બેચેન હતી, ત્યારે તમે રણજીતને બોલાવવા ગયા હતા—

જવાબ:— જ્યારે રણજીત પોતે જ આ ઘટનામાં સંકળાયેલ હતો ત્યારે હું તેને બોલાવવા શા માટે ગયો હોઉં?"

૮. જેમ અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે, આ સાક્ષીને વિગતવાર જિરહ હેઠળ

મૂકવામાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાની જિરહમાં આ પણ સ્વીકાર્યું હતું કે "એવું કહેવું યોગ્ય છે કે મને ભય હતો કે પોલીસ મને આરોપી બનાવી દેશે કે નહીં."

૯. ફ.પ.સા. ૧૨, સુગરીબાઈ, મૃતકની માતા છે અને તેમણે પણ ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપ્યું હતું તથા ફ.પ.સા. ૬ના નિવેદનનું સમર્થન કર્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું હતું કે જ્યારે તેઓ રાજકુમારીના ઘરે ગયા હતા, ત્યારે રણજીત રાજકુમારીના નાનાં શિશુને પોતાની ગોદમાં પકડીને બેઠો હતો અને તેમણે રણજીતને લોકોને બોલાવવા મોકલ્યો હતો, પરંતુ તેણે તેના બદલે રેવા લોહાર, એક ઝાડફૂંક કરનાર વૈધને, બોલાવ્યો હતો.

૧૦. ફ.પ.સા. ૧, ફ.પ.સા. ૬ અને ફ.પ.સા. ૧૨ એ ફરિયાદ પક્ષના કેસને મોટા ભાગે સમર્થન આપ્યું હતું અને તેમના નિવેદનોમાં અમને કોઈ નોંધપાત્ર વિસંગતિ અથવા વિરોધાભાસ દેખાતો નથી. તપાસ દરમિયાન જપ્ત કરવામાં આવેલ વીર્ય, લોહી અને લોહીથી દાગ લાગેલા કપડાં તપાસ માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા. એફ એસ એલનો અહેવાલ આંક પી૨૩ તરીકે નોંધ પર મૂકવામાં આવ્યો હતો. આવી સાબિતી ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૯૩ મુજબ ગ્રાહ્ય ગણાશે. આ અહેવાલનું ગુણદોષના આધારે વડી અદાલતે નીચે મુજબ પરીક્ષણ કર્યું હતું:—

(૮) વિચારણા દરમિયાન, રાયપુરની ન્યાયવિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાનો તા. ૩૧-૭-૨૦૦૭નો અહેવાલ આંક પી-૨૩ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો અને સંહિતાની કલમ ૨૯૩ હેઠળ પુરાવામાં સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા વસ્તુઓ એ, બી, સી,

ડી, ઈ, એફ૧, એફ૨ પર લોહીની હાજરી તથા વસ્તુઓ સી, ડી, ઈ, એફ૧, એફ૨, જી૧, એચ૧, આઈ૧, જે૧ અને કે૧ પર વીર્યના ડાઘ અને માનવીય શુક્રાણુઓની હાજરીની પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી. વસ્તુઓ એ અને બી પર વીર્યના ડાઘ અને માનવીય શુક્રાણુઓ મળ્યા નહોતા. વસ્તુઓ સી, ડી, ઈ, એફ૧ અને એફ૨ પરના વીર્યના ડાઘ સિરોલોજીકલ પરીક્ષણ માટે પૂરતા નહોતા. જો ડી.એન.એ. પરીક્ષણ જરૂરી હોવાનું માનવામાં આવે તો સ્લાઈડ વસ્તુઓ જી૨, એચ૨, આઈ૨, જે૨ અને કે૨ જાળવી રાખવામાં આવી હતી. ફરિયાદ પક્ષે કુલ ૧૬ સાક્ષીઓની તપાસ કરી હતી. અપીલકર્તાઓ/આરોપીઓએ સમેલાલ ડી.ડબલ્યુ.-૧ અને રણજીતની પત્ની કમલા ડી.ડબલ્યુ.-૨ની તપાસ એ સ્થાપિત કરવા માટે કરી હતી કે તા. ૯-૮-૨૦૦૬ના રોજ રાત્રે ૯ થી ૧૦ વાગ્યા વચ્ચે અપીલકર્તાઓ/આરોપીઓ પોતાના-પોતાના ઘરોમાં સુતા હતા.

૧૧. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એફ.એસ.એલ.નો અહેવાલ અનિર્ણાયક હતો, પરંતુ નકારાત્મક નહોતો, જેના આધારે આરોપીને કોઈ મહત્વપૂર્ણ લાભ મળી શકે તેમ નથી.

૧૨. ઉપરોક્ત આંખે જોવાયેલ અને દસ્તાવેજી પુરાવાના પ્રકાશમાં અમે આ કેસની તપાસ કરી છે. વર્તમાન કેસનો એક અત્યંત મહત્વનો પાસો એ છે કે આરોપીઓને તરત જ આરોપી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા ન હતા. ધનીરામે પોલીસને જે માહિતી આપી હતી તેની ચકાસણી અને તપાસના હેતુસર, દેખીતી

રીતે, તે પછી તેને બે દિવસ સુધી પોલીસ સ્ટેશનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. શંકાની સોચ ધનીરામ અને ભૂપેન્દ્ર તરફ ગઈ હતી, કારણ કે ભૂપેન્દ્રનું અગાઉ રાજકુમારી સાથે લગ્ન થયેલું હતું અને સ્થળ પર અસ્તિત્વમાં રહેલી પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં ધનીરામ જ એકમાત્ર ઉપલબ્ધ વ્યક્તિ હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે ટેલિવિઝન જોતા બધા લોકો ઘરેથી નીકળી ગયા હતા ત્યારે ઘરમાં માત્ર ધનીરામ જ હાજર હોવાથી ગુનો ધનીરામે કર્યો હોઈ શકે. તેથી, કેસમાં વાસ્તવિક શંકાસ્પદ વ્યક્તિઓ અને આરોપીઓને ઓળખી શકે તે પહેલાં તપાસ એજન્સીને યોગ્ય તપાસ કરવી જરૂરી હતી, અને અમારા મત મુજબ, પોલીસે તે કર્યું હતું.

૧૩. કોઈ નિર્ધારિત સમયબિંદુએ, આરોપી સિવાયની કોઈ વ્યક્તિએ ગુનો કર્યો હોવાની શંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી તે હકીકત, તપાસ પૂર્ણ થયા પછી અને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા ની કલમ ૧૭૩ હેઠળનો અહેવાલ સક્ષમ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલત સમક્ષ રજૂ થયા પછી, તેનો સંબંધિતપણો ગુમાવી દે છે; હાં, જો અદાલત અહેવાલ રજૂ થતાં તેની તપાસ કરીને આ નિષ્કર્ષે પહોંચે કે અન્ય કોઈ વ્યક્તિને પણ આરોપી તરીકે સમન્સ પાઠવવા યોગ્ય ઠરે અથવા વધુ તપાસનો નિર્દેશ આપે, તો વાત જુદી છે. વર્તમાન કેસમાં, તપાસ દરમિયાન સંકલિત થયેલા પુરાવાના પ્રકાશમાં, ફ.પ.સા. ૬, ધનીરામે ગુનો કર્યો હોવાની સંભાવના નકારવામાં આવી છે. અમારી સમક્ષ કોઈપણ પક્ષનો એવો કેસ નથી કે એવો ગુનો ભૂપેન્દ્રે કર્યો હોવાનું દર્શાવતું અણુમાત્ર પુરાવું પણ ઉપલબ્ધ છે.

૧૪. હવે, અમે અપીલકર્તાઓની તરફથી ઊભી કરવામાં આવેલ પ્રથમ

દલીલ, જે આંક ફ.પ.સા. ૬ ની સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા અંગે છે, તેનો વિચાર કરી શકીએ. અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી કે ફ.પ.સા. ૬, જે એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી છે, તેની ઉપર આરોપીઓને દોષિત ઠેરવવા માટે ભરોસો મુકાઈ શકતો નથી, કારણ કે તે સાક્ષી પોતે જ શંકાસ્પદ વ્યક્તિ હોવાથી વિશ્વસનીય નથી અને તેણે અદાલત સમક્ષ સત્ય રજૂ કર્યું નથી. વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી કે અદાલતે એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના નિવેદન સાથે સાવચેતીપૂર્વક વ્યવહાર કરવો જોઈએ અને આવા સાક્ષીની સાક્ષી પર આધાર રાખવો અત્યંત સુરક્ષિત ગણાય એવું નથી. પોતાની આ દલીલના સમર્થનમાં તેમણે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના જોસેફ વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળા [(૨૦૦૩) ૧ એસ.સી.સી. ૪૬૫] તથા સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા વિ. ઈન્દર સિંહ અને અન્ય [(૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૫૩૭] મામલાઓના ચુકાદાઓ પરથી બળ મેળવ્યું છે. જોસેફના મામલે, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એ સિદ્ધાંત જણાવ્યું છે કે જ્યાં ઘટનાનો એકમાત્ર સાક્ષી હોય, ત્યાં તેની સાક્ષી અન્ય સાક્ષીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલી સાક્ષી અથવા રેકૉર્ડ પર મુકવામાં આવેલા ભૌતિક પુરાવાના કસોટીપથ્થર પર ચકાસ્યા બાદ અને યોગ્ય પ્રમાણની સાવચેતી સાથે જ સ્વીકારવાની રહે છે. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે વધુમાં જણાવ્યું કે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૪ કોઈ નિશ્ચિત સંખ્યાના સાક્ષીઓની જોગવાઈ કરતી નથી અને અદાલત માટે એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની સાક્ષીના આધારે દોષિત ઠેરવવાનો નિષ્કર્ષ નોંધવો અને તેને ટકાવી રાખવો સ્વીકાર્ય છે. પરંતુ, તે જ સમયે, એવો માર્ગ ત્યારે જ અપનાવી શકાય જ્યારે આવા સાક્ષી દ્વારા આપવામાં આવેલી સાક્ષી વિશ્વસનીય, ભરોસાપાત્ર, ફરિયાદ પક્ષના

કેસને અનુરૂપ અને પૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રેરિત કરતી હોય. ઈન્ડર સિંહના મામલે (ઉપરોક્ત), અદાલતે ઠરાવ્યું કે આરોપીની દોષિતતા કે નિર્દોષતા નક્કી કરવા માટે સાક્ષીઓની સંખ્યા નહીં પરંતુ તેમની ગુણવત્તા મહત્વની છે. એકમાત્ર સાક્ષીની સાક્ષી એવી હોવી જોઈએ કે જે વિશ્વાસ પ્રેરિત કરે અને શંકાથી પર હોય, જેથી અદાલતના મનમાં કોઈ શંકા બાકી ન રહે.

૧૫. આ ચુકાદાઓમાં જણાવાયેલા સિદ્ધાંતો નિર્વિવાદ છે. આ પૈકી કોઈપણ ચુકાદામાં એવું કહેવામાં આવ્યું નથી કે એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની સાક્ષી પર વિશ્વાસ રાખી શકાય નહીં અથવા ગુનાના એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીના નિવેદનના આધારે આરોપીની દોષિત ઠરાવણી કરી શકાય નહીં. જરૂરી એટલું જ છે કે એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીનું નિવેદન વિશ્વસનીય હોવું જોઈએ, અદાલતના મનમાં કોઈ શંકા ન છોડતું હોવું જોઈએ અને ગુનાના આચરણ તથા એવો ગુનો કરવામાં આરોપીની સંડોવણી સંબંધિત ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરાયેલા અન્ય પુરાવાથી તેની પુષ્ટિ થવી આવશ્યક છે.

૧૬. આ સિદ્ધાંતના પ્રકાશમાં, હવે આપણે હાલના કેસના તથ્યોનું પરીક્ષણ કરી શકીએ. ફ.પ.સા. ૬, ઘટના સમયે અને નિવેદન નોંધવાના સમયે પણ, ૧૬ વર્ષનો એક યુવાન છોકરો હતો. ઘટનાની તારીખ પહેલાં કેટલાય વર્ષોથી તે ફ.પ.સા. ૧ ઇન્દ્રજીતના ઘરમાં સેવા આપતો હતો. ફ.પ.સા. ૧ના ઘરની ઓટલીએ જમવાનું કરવું તેમજ ત્યાં જ ઊંઘવું તેની નિયમિત રીત હતી. તેની તરફથી આ ગુનો કરવાનું

કોઈ પ્રેરક કારણ અસ્તિત્વમાં નહોતું. મૃતક રાજકુમારીના ઘરમાં રણજીત તથા અન્ય લોકો પ્રવેશ્યા તે સમયથી લઈને વિવિધ વ્યક્તિઓના, વિશેષ કરીને ફ.પ.સા. ૧ (ઈન્દ્રજીત), ફ.પ.સા. ૧૨ (સુગરિબાઈ), ફ.પ.સા. ૬ (ધનીરામ) અને ફ.પ.સા. ૭ (ડૉ. શિલા સાહા) ના પુરાવા નોંધાયા પછી આરોપીઓને પોલીસ કસ્ટડીમાં લેવામાં આવ્યા ત્યાં સુધી, તેને પોતાના જીવન માટે સતત ધમકી હેઠળ રાખવામાં આવ્યો હતો. તેના નિવેદનમાં આરોપીઓએ ગુનો કેવી રીતે કર્યો તેનો સ્પષ્ટ વર્ણન છે અને તેની સાક્ષીમાં કોઈ અસામાન્યતા કે અસંગતતા નથી. વધુમાં, તેનું નિવેદન ફ.પ.સા. ૭ ડૉ. શિલા સાહાના તબીબી પુરાવા અને ફ.પ.સા. ૧૨ સુગરિબાઈની સાક્ષીથી સંપૂર્ણપણે સમર્થિત થાય છે. રાજકુમારીનું મોઢું બાંધવા માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલા સાડીના ટુકડા પર લોહી હોવાની પુષ્ટિ, રાજકુમારીના ચોનિ સ્લાઈડ્સ પર વીર્ય અને માનવીય શુક્રાણુઓની હાજરી હોવાની પુષ્ટિ, તેમજ ફ.પ.સા. ૭ ડૉ. શિલા સાહા દ્વારા ચથાપત્ સાબિત કરવામાં આવેલા મરણોત્તર તપાસ દરમિયાનના તારણો અને તપાસ અધિકારી સહિતના અન્ય સાક્ષીઓના સમર્થનથી, અપીલકર્તાઓએ રાજકુમારીના ઘરમાં ગૃહઅતિક્રમણ કરી અને જેમના આરોપ તેઓ પર મૂકવામાં આવ્યા છે તે ગુનો કર્યો હતો તે બાબતે કોઈ શંકાને સ્થાન રહેતું નથી. હાલના કેસમાં પુરાવાનો અતિ મહત્વનો એક ભાગ તબીબી પુરાવો અને મૃતકના શરીર પર પહોંચાડવામાં આવેલી ઈજાઓ છે. બળાત્કાર અને ગળું ઘોંટવાના પરિણામે મૃતકે ભોગવેલી બાહ્ય તેમજ આંતરિક બન્ને ઈજાઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે આ ગુનો એક જ વ્યક્તિ દ્વારા કરાયેલ હોઈ શકે તેમ નહોતો. એકવાર આ શક્યતા નકારી કાઢવામાં આવે, ત્યારે તે ફ.પ.સા. ૬ની સાક્ષીને વધુ વિશ્વસનીયતા આપે છે.

તેથી, ફ.પ.સા. ૬ એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી હોવા છતાં, તેના નિવેદન અંગે આ અદાલતને શંકા કરવાની જરૂર નથી. તે આ અદાલતના ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત કાનૂની કસોટીઓને સંપૂર્ણ રીતે સંતોષે છે. પરિણામે, અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલની આ રજૂઆતમાં અમને કોઈ જ સાર દેખાતો નથી.

૧૭. આગળની દલીલ એ છે કે એફ.આઈ.આર. નોંધાવવામાં અતિશય વિલંબ થયો હતો, જેના કારણે પોલીસને આરોપીઓને ખોટી રીતે સંડોવવાની તક મળી. તેથી, આખી ફરિયાદ પક્ષની કહાની દર્શાવેલ એફ.આઈ.આર. પર આધારિત હોવાથી, અદાલતે તેમાં વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ અને અપીલકર્તાઓ નિર્દોષ છૂટકારો મેળવવા હકદાર ગણવા જોઈએ. આ સંદર્ભે, આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. પટેલ મોહન મુલજી [એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી. ૨૫૦] ના કેસમાં આપવામાં આવેલા ચુકાદા પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે. પ્રારંભમાં જ અમે નોંધ લઈ શકીએ કે પટેલ મોહન મુલજી (ઉપરોક્ત) ના કેસની હકીકતો હાલના કેસની હકીકતોથી નોંધપાત્ર રીતે ભિન્ન છે. તે કેસમાં, અદાલતે માત્ર એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં થયેલા વિલંબના એકમાત્ર કારણસર જ નહીં, પરંતુ સાક્ષીઓના મૃતક તથા આરોપી સાથે નિકટના સંબંધ હોવાના કારણસર પણ આરોપીઓને નિર્દોષ છૂટકારો આપ્યો હતો. પંચનામા અહેવાલમાં વિસંગતતાઓ હતી અને તબીબી પુરાવા તથા મૌખિક પુરાવા વચ્ચે સ્પષ્ટ વિરોધાભાસ હતો. ફરિયાદ પક્ષના પુરાવામાં પણ ગંભીર ખામીઓ હોવાનું જણાયું હતું. હાલના કેસમાં આમાંથી એકપણ પરિસ્થિતિ

અસ્તિત્વમાં નથી. અહીં ફરિયાદ પક્ષના ચાર કે પાંચ સાક્ષીઓ, જેમાં ફ.પ.સા. ૨, ફ.પ.સા. ૩, ફ.પ.સા. ૪, ફ.પ.સા. ૫ અને ફ.પ.સા. ૧૦ નો સમાવેશ થાય છે, તેમને નીચલી અદાલતમાં સુનાવણી દરમિયાન પક્ષવિરુદ્ધ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. આ સાક્ષીઓ ગુનાસ્થળના સાક્ષીઓ નહોતા. તેઓ માત્ર આ હકીકતને સમર્થન આપવા માટેના સાક્ષીઓ હતા કે મૃતક રાજકુમારીના મકાનમાં ટેલિવિઝન જોયા બાદ, બાકીના બધા લોકો પોતાના પોતાના ઘરોમાં જઈ ચૂક્યા પછી, આરોપી વ્યક્તિઓને મૃતક રાજકુમારીના મકાનની નજીક સાથે જોવામાં આવ્યા હતા. આ હકીકત નિર્ણાયક પરિબળ નથી અને તે ફરિયાદ પક્ષના કેસને તેના સમગ્રરૂપે અથવા અન્યથા ધ્વસ્ત કરતી નથી. ઘટના બન્યા પછી તરત જ મૃતક રાજકુમારીના મકાન ખાતે રણજીત કેવટની હાજરી અને ફ.પ.સા. ૬ ઉપર નજર રાખવાનો તેનો પ્રયાસ, સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે ફરિયાદ પક્ષના કેસમાં સૌથી સંભવિત અને સત્યનિષ્ઠ સાક્ષી ફ.પ.સા. ૬ છે. અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, ફ.પ.સા. ૬ એ પોતાની નાની ઉંમર હોવા છતાં, આરોપીઓ દ્વારા અપાયેલી ધમકી હોવા છતાં, અને આવા જઘન્ય ગુનાનો એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી હોવા છતાં, લાંબી જરૂરમાં પોતાને અડગ રાખ્યો હતો. આ સાક્ષીને તેનો શ્રેય જાય છે કે, ગામના માણસ હોવા છતાં અન્ય પાંચ સાક્ષીઓ પક્ષવિરુદ્ધ થઈ ગયા હતા, તેમ છતાં તે પોતાની સાક્ષી પર અડગ રહ્યો.

૧૮. જ્યાં સુધી વિલંબનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલની આ દલીલ સાથે અમે સંમત નથી કે વર્તમાન કેસમાં

વિલંબનું સમજૂતીકરણ થતું નથી. ઘટના રાત્રે આશરે ૧૧ વાગ્યે ગામડાના વિસ્તારમાં બની હતી, જ્યાં સામાન્ય રીતે આ સમય સુધી લોકો પોતાના-પોતાના ઘરોમાં જતાં હોય છે અને ત્યારબાદ અંદર જ રહેતાં હોય છે. મૃતકા પર બળાટકાર કરીને અને ત્યારપછી તેની મૃત્યુ થતા, જે પ્રક્રિયામાં પોતે જ નોંધપાત્ર સમય લાગ્યો હતો, આરોપીઓ થોડો સમય ઘરમાં જ રહ્યા. ત્યારબાદ, તેમણે ખાતરી કરી કે ફ.પ.સા. ૬ ફ.પ.સા. ૧૨ના ઘરે જાય અને તેને સત્ય હકીકતો જાહેર કર્યા વિના ખોટી રીતે કહે કે પ્રયત્નો છતાં મૃતકા જાગી રહી નથી; અને તેણે આવું જ કર્યું હતું, તથા આ હકીકત ફ.પ.સા. ૧૨ના નિવેદનથી સંપૂર્ણપણે સ્થાપિત થાય છે. દરમિયાનમાં, સમાચાર ફેલાઈ ગયા હતા અને અશોક નામના એક વ્યક્તિએ ફ.પ.સા. ૧ને ફોન કર્યો, જે ઘટનાસ્થળે આવ્યા. પોતાની પત્નીને તેવી ભયાનક સ્થિતિમાં જોઈને અને તે સમય સુધી ફ.પ.સા. ૬એ તેને સાચી વાત ન કહી હોવાથી ભૂપેન્દ્રએ ગુનો કર્યો હશે એવી શંકા રાખીને, તે પોલીસ સ્ટેશન ગયા અને ૧૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૬ના રોજ સવારે આશરે ૧૦.૫૦ વાગ્યે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવ્યો. પોલીસે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬ અને ૩૦૨ હેઠળ આંક પી૧૬ મુજબ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધી લીધો. તેથી, કેસની નોંધપોથી પર એવો સંભવિત સમજૂતીકારક આધાર ઉપલબ્ધ છે, જે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવામાં થયેલા વિલંબને સમજાવે છે. ફ.પ.સા. ૬ના પિતા અને ફ.પ.સા. ૪ના નિવેદનને પણ અમે નજરઅંદાજ કરી શકતા નથી; તેમણે જણાવ્યું હતું કે જ્યારે તેઓ પોલીસ સ્ટેશન ગયા ત્યારે તેમને ત્યાં તેમનો પુત્ર મળ્યો, જેણે તેમને જાણ કરી કે તે છેલ્લા બે દિવસથી પોલીસ સ્ટેશનમાં હતો. તેમના પુત્રએ તેમની હાજરીમાં

ચારેય આરોપીઓને પડકાર્યા હતા અને બાદમાં પોલીસે તેમને જાણ કરી કે તેમનો પુત્ર કેસમાં સાક્ષી હતો. આ સાક્ષી આરોપીઓ તેમજ મૃતકા રાજકુમારીને ઓળખતો હતો. તે જમી પંચનામામાં, આંક પી/૭ થી પી/૧૦ સુધી, પક્ષકાર હતો, જોકે અદાલતમાં તેણે એવું જણાવ્યું કે તેની હાજરીમાં કશું જમ કરવામાં આવ્યું નહોતું અને આ તબક્કે તેને પ્રતિફૂલ સાક્ષી જાહેર કરવામાં આવ્યો. ફ.પ.સા. ૬નું નિવેદન કોઈ કાનૂની અથવા તથ્યાત્મક ખામીથી પીડિત નથી અને તે ઘટનાસ્થળે હકીકતમાં જે બન્યું હતું તેનો સચોટ અને સાચો વર્ણન જણાય છે. તેથી, પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવામાં થયેલો વિલંબ, જો કોઈ હોય તો, સમજૂતી પામે છે અને ફરિયાદ પક્ષના કેસ માટે કોઈ રીતે ઘાતક નથી.

૧૯. હવે, અમે તે દલીલ પર વિચાર કરીશું કે તપાસના સમયગાળા દરમિયાન કરવામાં આવેલી પુનઃપ્રાપ્તિઓ અયોગ્ય અને ગ્રાહ્ય નથી. આંક પી/૨૩ મુજબ એફ.એસ.એલ. દ્વારા રજૂ કરાયેલ અહેવાલ આરોપીને ગુનાની આચરણ સાથે દર્શાવતો નથી કે જોડતો નથી અને તેથી ફરિયાદ પક્ષનો કેસ મૂળભૂત રીતે નિષ્ફળ જવો જોઈએ. આ દલીલ પણ ફરીથી કોઈ પણ ગુણવત્તા વિનાની છે. પ્રથમ, આંક પી/૨૩ અને એફ.એસ.એલ. અહેવાલના પ્રભાવ અંગે વડી અદાલતે પોતાના ચુકાદામાં યોગ્ય રીતે ચર્ચા કરી છે. જમ કરાયેલ વસ્તુઓ, આર્ટિકલ્સ એ, બી, સી, ડી, ઈ, એફ૧ અને એફ૨ પર માનવીય લોહી જોવા મળ્યું હોવું અને આર્ટિકલ્સ સી, ડી, ઈ, એફ૧, એફ૨, જી૧, એચ૧, આઈ૧, જે૧ અને કે૧ પર વીર્યના ડાઘ તથા માનવીય શુક્રાણુઓની હાજરીની પુષ્ટિ થઈ હતી. આર્ટિકલ્સ એ અને બી પર વીર્યના

ડાઘ તથા માનવીય શુક્રાણુઓ મળ્યા નહોતાં. આર્ટિકલ્સ સી, ડી, ઈ, એફ અને એફર પરના વીર્યના ડાઘ સીરોલોજીકલ તપાસ માટે પૂરતા નહોતાં. આ વાત આંક પીરડમાં એમ જ નોંધવામાં આવી હતી. આ દસ્તાવેજમાં વધુમાં જણાવાયું હતું કે આર્ટિકલ્સ જીર, એચર, આઈર, જેર અને કેરની રાયપુર સ્થિત એફ.એસ.એલ. દ્વારા તપાસ કરવામાં આવી નહોતી. વધુમાં એ પણ નોંધાયું હતું કે જરૂરીયાત પડે તો હૈદરાબાદ ખાતે ડી.એન.એ. પરીક્ષણ કરાવી શકાય. અહેવાલમાં આ પણ જણાવાયું હતું કે લોહી જૂથ અને સીરમ સંબંધિત વસ્તુઓને વધુ તપાસ માટે કોલકાતા પ્રયોગશાળામાં મોકલવામાં આવી હતી. નિષ્ણાતનો આ હદ સુધીનો અનિશ્ચિત નિષ્કર્ષ એવો અહેવાલ માનવામાં આવી શકતો નથી કે જે સંપૂર્ણપણે આરોપીના પક્ષમાં હોય અને જેના કારણે માત્ર તે જ આધાર પર તેઓ નિર્દોષ છૂટકારાના આદેશના હકદાર બને. આ નિષ્ણાત અહેવાલનું પરીક્ષણ મૌખિક સાક્ષ્ય અને વિશેષ કરીને વૈધકીય સાક્ષ્ય સાથે સંયુક્ત રીતે કરવું પડે. આંક પી/૧૨ પોસ્ટમોર્ટમ અહેવાલ છે, જેમાં ઉપરોક્ત રીતે મૃતકના શરીર પર રહેલી વિવિધ બાહ્ય અને આંતરિક ઈજાઓ દર્શાવવામાં આવી છે. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે રાજકુમારીનું મૃત્યુ ગળું દબાવવાને કારણે થયેલ શ્વાસરોધથી થયું હતું. પોસ્ટમોર્ટમ અહેવાલના નિષ્કર્ષોમાંથી વધુમાં એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ફેફસાંમાં પેટીકિયલ રક્તસ્રાવ હાજર હતો, હૃદયનો જમણો ભાગ લોહીથી ભરેલો હતો જ્યારે ડાબો ખંડ ખાલી હતો અને મૃતકના નાકના રંધ્રો તથા મોઢામાંથી લોહિયાળ ફીણ નીકળતું હતું. પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી પર અવિશ્વાસ કરવા માટે અદાલત પાસે અત્યંત મજબૂત અને પ્રબળ કારણ હોવું આવશ્યક છે. ફ.પ.સા. ડનું નિવેદન કોઈ વિરોધાભાસથી પીડિત નથી અને ન

તો તે ફરિયાદ પક્ષના કેસથી વિરુદ્ધ જાય છે. તે ફ.પ.સા. ૧નો નોકર હોવાથી તેની ઉપર સતત નજર રાખવામાં આવતી હતી, કારણ કે ફ.પ.સા. ૧નો ભાઈ રણજીત આરોપીઓમાંનો એક હતો. રાજકુમારીના મૃતદેહને પોસ્ટમોર્ટમ માટે લઈ જવામાં આવે ત્યાં સુધી આરોપી મૃતદેહની નજીક હાજર પણ હતો. અમે અગાઉ જ નોંધ્યું છે કે નિષ્ણાત સાક્ષ્ય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે, ખાસ કરીને આ જઘન્ય ગુનામાં મૃતકને પહોંચાડવામાં આવેલી ઈજાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, કે આ કૃત્ય એક વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હોઈ શકે તેમ નહોતું અને તેથી બે અથવા તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સંડોવણી અત્યંત સંભવિત છે અને ફરિયાદ પક્ષની કથનરચનાને અનુરૂપ છે. મૌખિક/દસ્તાવેજી અને નિષ્ણાત સાક્ષ્યની સંયુક્ત અસર એ છે કે ફરિયાદ પક્ષ પોતાનો કેસ કોઈ પણ ચુકિતસંગત શંકાથી પર સાબિત કરવામાં સફળ થયું છે.

૨૦. આ એવો મામલો છે જેમાં માત્ર સમગ્ર દોષારોપક મહત્વપૂર્ણ પુરાવા જ આરોપીઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ તેમની પૂછપરછ કરતી વખતે મુકવામાં આવ્યા હતા એટલું જ નહીં, પરંતુ આરોપીઓએ બચાવ પક્ષના બે સાક્ષીઓ, ડી.ડબ્લ્યુ.૧ સમેલાલ કેવટ અને ડી.ડબ્લ્યુ.૨ કમલા, રણજીત સિંહની પત્ની, ની પણ તપાસ કરાવી હતી. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળના તેમના નિવેદનોમાં તેમણે એવો બચાવ લીધો છે કે તેઓ ઘટના સ્થળે હાજર નહોતા, પરંતુ હકીકતમાં પોતાના પોતાના ઘરમાં હાજર હતા અને તેથી તેમને ખોટી રીતે સંડોવવામાં આવ્યા છે. આ હકીકતના સમર્થનમાં આ બે સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવી હતી. ડી.ડબ્લ્યુ.૧ એ જણાવ્યું છે કે તે રાજકુમારીના ઘરની નજીક રહે છે અને

દુર્ભાગ્યપૂર્ણ રાત્રે તેને કોઈ અવાજ કે ચીસો સંભળાયા નહોતા. તેણે એમ પણ જણાવ્યું કે જ્યારે તે રામાયણમાં હાજરી આપવા જઈ રહ્યો હતો ત્યારે અંદાજે ૧૦:૦૦ વાગ્યે રમનરેશ તેના ઘરે આવ્યો હતો. તેણે વધુમાં જણાવ્યું કે રમનરેશ તેના ઘરે હતો અને તેથી તેણે ગુનો કર્યો હોઈ શકે નહીં. ડી.ડબ્લ્યુ.ર રણજીતની પત્ની છે. તેણે જણાવ્યું કે તેનો પતિ ઘરમાં જ સુતો હતો અને ઉક્ત તારીખે રમનરેશ, વિશ્વનાથ અને અમર સિંહ તેમના ઘરે આવ્યા નહોતા. આ બે સાક્ષીઓની જિરહથી તેમના નિવેદનોની પ્રામાણિકતા અંગે સ્પષ્ટપણે શંકા ઊભી થઈ છે. પ્રથમ તો, ફરિયાદ પક્ષના વર્ણન મુજબ અને જેમ કે તબીબી પુરાવાથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે, મૃત્યુ પામનાર રાજકુમારીનું મોઢું દબાવી દેવામાં આવ્યું હતું. તેથી, કોઈ અવાજ અથવા ચીસો સંભળાવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી અને બીજું, ડી.ડબ્લ્યુ.ર આરોપીની પત્ની હોવાથી હિતસંબંધિત સાક્ષી તરીકે તેના પક્ષમાં બોલવા બંધાયેલી છે. વધુમાં, તપાસ દરમિયાન અને આરોપીઓની ધરપકડ થઈ ત્યારે પણ આ બંને સાક્ષીઓએ પોલીસને જાણ કરી નહોતી કે તેઓ પોતાના પોતાના ઘરમાં હાજર હતા અને ઘટના સ્થળે નહોતા. હકીકતમાં, ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓની જિરહ કરતી વખતે બચાવ પક્ષ તરફથી એવો સૂચન પણ કરવામાં આવ્યો નહોતો.

૨૧. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૧૩ મુજબ, આરોપીને તપાસ દરમિયાન તેમજ અદાલત સમક્ષ મૌન રાખવાની સ્વતંત્રતા છે. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ તેનું નિવેદન નોંધાતું હોય ત્યારે પણ આરોપી મૌન રાખવાનું અથવા સંપૂર્ણ ઇનકાર કરવાનો વિકલ્પ પસંદ કરી શકે છે; અલબત્ત,

અદાલતને કાયદા મુજબ જેને અનુમતિ હોય તેવા અનુમાન, જેમાં પ્રતિકૂળ અનુમાન પણ સમાવેશ થાય છે, દોરવાનો અધિકાર રહેશે. ન્યાયસંગત સુનાવણીનો અધિકાર, દોષિત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી નિર્દોષતાની અનુમિતિ અને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા પોતાના કેસને કોઈપણ વાજબી સંશયની પાર સાબિત કરવાનું બોજ — આ બધું અમારી ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના મૂળભૂત તત્વો છે. જ્યારે અમે આરોપીને થયેલા પૂર્વગ્રહની વાત કરીએ છીએ, ત્યારે એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે આરોપીને આ પૈકીની કોઈપણ સુરક્ષાઓના સંબંધમાં નોંધપાત્ર રીતે કોઈ અસમર્થતા અથવા હાનિ ભોગવવી પડી છે. એવો પૂર્વગ્રહ એ પણ દર્શાવતો હોવો જોઈએ કે તેના કારણે આરોપી પ્રત્યે ન્યાયનો ભંગ થયો છે. ફોજદારી ન્યાયના પ્રબંધનના અન્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોમાંનું એક એ છે કે અદાલતોએ સઘન તપાસ કરીને નિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે વાસ્તવમાં ન્યાયનો ભંગ થયો હતો કે નહીં, અથવા તો તે માત્ર આવરણરૂપ દલીલ છે, કારણ કે આ અભિવ્યક્તિ કદાચ અતિશય લવચીક છે. [સંદર્ભ: રફીક અહમદ @ રફી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય [(૨૦૧૧) ૮ એસ.સી.સી. ૩૦૦].

૨૨. કાયદાનો આ એક સ્થિર સિદ્ધાંત છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ આરોપી સમક્ષ મહત્વપૂર્ણ પુરાવા રજૂ કરવાની ફરજ અદાલત પર છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની આ જોગવાઈ હેઠળ નિવેદન નોંધવાનો એક મુખ્ય હેતુ એ છે કે આરોપીને તેના વિરુદ્ધ દેખાતી પરિસ્થિતિઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાની, તેમજ જો આરોપી એવું ઈચ્છે તો પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવે. પરંતુ એકવાર તે આ તકનો લાભ લેતો નથી, ત્યારે કાયદા મુજબના પરિણામો અનુસરવા

જ પડે. જ્યાં આરોપી આ તકનો લાભ લે છે, ત્યાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ તેના દ્વારા કરાયેલ નિવેદન, જેટલું તે ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપે છે, તેટલું તેને દોષિત ઠરાવા માટે તેની વિરુદ્ધ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પછીની પરિસ્થિતિમાં પણ તેને કાયદા મુજબના પરિણામોનો સામનો કરવો પડે છે.

૨૩. હાલના કેસમાં, આરોપીઓએ ઘટના સમયે ઘટનાસ્થળે પોતાની હાજરીનો ઇનકાર કર્યો છે. તેથી, તેઓ ઘટના સ્થળે હાજર ન હતા અને તેમને અભિયોગી બચાવ ઉપલબ્ધ હતો તે સાબિત કરવાની જવાબદારી તેમની હતી. અમારા વિચારપૂર્વકના મત મુજબ, તેઓ આ હકીકત સ્થાપિત કરવામાં દયનીય રીતે નિષ્ફળ ગયા છે. વિપરીત રીતે, બચાવ પક્ષના સાક્ષીઓ દ્વારા સમજાવવામાં આવેલ વર્તન તે સામાજિક પરિસ્થિતિમાં કંઈક અપ્રાકૃતિક જણાય છે, જેમાં આરોપીઓ, મૃતક તથા ફરિયાદ પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓ પણ રહેતા હતા. તેઓ એકબીજાને ખૂબ સારી રીતે ઓળખતા હતા અને ગામના જીવનની સામાન્ય પદ્ધતિ એવી હોય છે કે તેઓ એકબીજાના કાર્યોમાં, ખાસ કરીને દુઃખદ પ્રસંગોએ, નોંધપાત્ર ચિંતા દાખવે છે અને સક્રિય રીતે ભાગ લે છે. રણજીત ઘટનાસ્થળે હાજર હતો અને ફ.પ.સા. ૧ ના નાબાલિક બાળકોમાંથી એક બાળકને ગોદમાં રાખ્યો હતો. આથી ફ.પ.સા. ૬ ના આ નિવેદનને આધાર મળે છે કે તે સતત આરોપીઓમાંથી કોઈ એકની ધમકી અને નજર હેઠળ હતો. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૧૩ હેઠળ આપેલા પોતાના નિવેદનમાં આરોપીઓએ જે આવૃત્તિ રજૂ કરી છે તે અવિશ્વસનીય અને અસ્વીકાર્ય છે. તેમના આ બચાવને સમર્થન આપે તેવો કોઈ દૃઢ પુરાવો નોંધપાત્ર દસ્તાવેજોમાં

ઉપલબ્ધ નથી.

૨૪. ઉપર નોંધાયેલા કારણોસર, ફરિયાદ પક્ષ પોતાનો કેસ ચુક્તિપૂર્ણ સંશયથી પર સાબિત કરવામાં સમર્થ થયું છે એવું માનવામાં અમને જરાય સંકોચ નથી. આરોપીઓ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૪૯૯, ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨ હેઠળના ગુનાઓ કરવા બદલ દોષિત છે. અમે તેમને આ ગુનાઓ કરવા બદલ દોષિત ઠેરવીએ છીએ.

મૃત્યુદંડ અને તેને આજીવન કેદમાં રૂપાંતરિત કરવા બાબતના શાસક સિદ્ધાંતો

૨૫. સમગ્ર વિશ્વમાં સજા નિર્ધારણ અંગેના અભિગમમાં પરિવર્તન અને સિદ્ધાંતોમાં મૂળભૂત ફેરફારો થયા હોવા છતાં, સજા નીતિ સંબંધિત પરસ્પર વિરોધી મતોને અંતિમ રીતે શમાવવું શક્ય બન્યું નથી. સજા નીતિ, ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રનો મહત્વપૂર્ણ અને અવિભાજ્ય પાસો હોવાને કારણે, તેમાં નિશ્ચિતતા અને વધુ સ્પષ્ટતા પ્રદાન કરવા માટે અદાલતોનું ધ્યાન આકર્ષતી આવી છે. મૃત્યુદંડ વિશાળ સામાજિક અને ન્યાયિક ચર્ચા તથા ટીકા-ટિપ્પણીનો વિષય રહ્યો છે. તેને જે કોઈ દૃષ્ટિકોણથી તપાસવામાં આવે, કાયદાનું એક નિર્વિવાદ નિવેદન અનુસરે છે કે જ્યાં મૃત્યુદંડ નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય એવા તમામ અપરાધશાસ્ત્રીય પ્રકરણોમાં લાગુ પડે એવું કોઈ સર્વવ્યાપક સૂત્ર જણાવવું ન તો શક્ય છે અને ન તો યોગ્ય છે. તે હંમેશા પ્રત્યેક નિર્ધારિત પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત રહેશે. આ અદાલતે વિવિધ કાનૂની સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કર્યા છે, જે તેવા પ્રકરણોમાં, જ્યાં

મુદ્દો એ હોય કે મૃત્યુદંડ ફટકારવો જોઈએ કે નહીં, ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગ માટે માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો તરીકે કાર્ય કરશે.

૨૬. કાયદો એવી સજા ફરમાવતી વખતે અદાલતને વિશેષ કારણો નોંધવા ફરજિયાત બનાવે છે. તેથી, અદાલતે ગુનાનું સ્વરૂપ, તે કેવી રીતે અને કઈ પરિસ્થિતિઓમાં આચરાયો હતો, જે ફૂરતાની હદે ગુનો આચરાયો હતો તેની વ્યાપકતા, ગુનાનો હેતુ, ગુનો કરતી વખતે કોઈ ઉશ્કેરણીજનક અથવા ભારરૂપ પરિસ્થિતિઓ હતી કે કેમ, દોષિત વ્યક્તિમાં સુધારણા અથવા પુનર્વસન થવાની શક્યતા, આજીવન કેદની સજાની પૂરકતા અને અન્ય અનુસંગિક પરિસ્થિતિઓ જેવા મુદ્દાઓનો વિચાર કરવો પડે છે. આ પરિબળો કોઈપણ બે નિર્ધારિત કેસોમાં સમાન અથવા એકસરખા હોઈ શકતા નથી. તેથી, અદાલતે પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં દરેક કેસનું તેના પોતાના તથ્યોના આધારે પરીક્ષણ કરવું અનિવાર્ય છે. નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોને કોઈ નિર્ધારિત કેસના તથ્યો પર લાગુ કર્યા પછી જ અદાલત અંતિમ નિષ્કર્ષે પહોંચી શકે છે કે સમક્ષનો કેસ ‘અત્યંત દુર્લભમાંથી અત્યંત દુર્લભ’ પ્રકારનો છે કે નહીં અને માત્ર મૃત્યુદંડનો અમલ જ ન્યાયના હિતોને સિદ્ધ કરશે. વધુમાં, અદાલત એ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખશે કે માત્ર આવી જ સજા ચુકાદાના હેતુને પૂર્ણ કરશે, કારણ કે તે પૂરતી દંડાત્મક અને હેતુપૂર્ણ રીતે પ્રતિરોધક હશે.

૨૭. આ પાસાનો થોડો વધુ ઊંડાણપૂર્વક અને નિષ્પક્ષતાથી પરીક્ષણ કરવા માટે, વિવિધ માર્ગદર્શક પરિબળોનું પુનરોચ્ચાર કરવો અમારે માટે આવશ્યક

છે. આ માટે માત્ર આ અદાલતના તાજેતરના ચુકાદા, સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિ. ગોરક્ષા અંબાજી આડસૂલ [(૨૦૧૧) ૭ એસ.સી.સી. ૪૩૭], નો ઉલ્લેખ કરવો પૂરતો છે, જેમાં આ અદાલતે કાયદા અંગે થોડું વિગતવાર ચર્ચા કરી હતી અને સિદ્ધાંતો નીચે મુજબ પ્રતિપાદિત કર્યા હતા :

"૩૦. અમારા ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રમાં દંડન નીતિને શાસન કરતા સિદ્ધાંતો, આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠના બચ્છન સિંહ વિ./સ. પંજાબ રાજ્યના ચુકાદાની જાહેરાતથી લઈને, મોટા ભાગે એકરૂપ રહ્યા છે. સજા ફટકારવી નિશ્ચિતપણે ફોજદારી ન્યાયના વિતરણમાં એક કઠિન કાર્ય છે. અદાલત પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ, સજાના આદેશને શાસન કરતા કાનૂની સિદ્ધાંતો, કેસમાં ઉદ્ભવતા વિશેષ અથવા સામાન્ય અધિનિયમના વિધાનમંડળના આશય, અને સજા ફટકારવાના પ્રભાવને ધ્યાનમાં રાખે. આ એવી સૂક્ષ્મ બાબતો છે કે જેઓનું અદાલતે વિવેકપૂર્વક અને ઊંડાણપૂર્વક પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે.૩૧. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) ઘડવા પાછળનો વિધાનમંડળનો આશય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે માનવજીવન હરણ કરી અને આરોપી પર મૃત્યુદંડ લાદવાના પ્રશ્ને વિધાનમંડળ કેટલી ગંભીર ચિંતા ધરાવે છે. માનવજીવનની ગૌરવમયતા પ્રત્યેની ચિંતા એ સૂચવે છે કે કાયદાના સાધનો દ્વારા જીવન હરણ કરવાની બાબતમાં પ્રતિરોધ હોવો જોઈએ, અને અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ કિસ્સાઓ સિવાય, તેમજ વૈકલ્પિક ઉપાય નિર્વિવાદ રીતે બંધ થયેલો ન હોય ત્યાં સુધી, એવું કરવું યોગ્ય નથી. પોતાના વિવેકાધિકારના ઉપયોગ સમયે, અદાલત શમક પરિસ્થિતિઓ તથા તેના પરિણામે પડતા પ્રભાવોનું પણ ધ્યાનમાં લેશે. ૩૨. કલમ ૩૫૪(૩) ની ભાષા મૃત્યુદંડ લાદવા પહેલાં પૂર્ણ થવાની આવશ્યક એવી શરતો તથા આ બાબતમાં વિધાનમંડળની ચિંતા દર્શાવે છે. "મૃત્યુદંડની સજાના કિસ્સામાં, એવી સજા માટેના વિશેષ કારણો" એવા શબ્દો નિર્વિવાદ રીતે વિધાનમંડળના આ આદેશને દર્શાવે છે કે મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવવાના

હેતુથી આવા કારણો નોંધવા આવશ્યક છે. આ રીતે કાયદામાં ‘અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ’ કિસ્સાઓનો સિદ્ધાંત વિકસ્યો છે. તે દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, વિધાનાત્મક જોગવાઈઓ અને ન્યાયિક ઉચ્ચારો બંને કાયદામાં એકમત છે. મૃત્યુદંડ માત્ર અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ કિસ્સાઓમાં જ લાદવો જોઈએ અને તે પણ નોંધવાના વિશેષ કારણો હોવા જરૂરી છે. સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો, મૃત્યુદંડનો હુકમ નિયમ નથી પરંતુ અપવાદ છે. અપવાદ પણ બચ્ચન સિંહ મામલામાં અદાલત દ્વારા પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતના પ્રકાશમાં ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળ કલ્પાયેલ પૂર્વઆવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરતો હોવો જોઈએ. ૩૩. આ અદાલતના બચ્ચન સિંહ મામલામાં બંધારણીય પીઠના ચુકાદાનો મચ્છી સિંહ વિ./સ્. પંજાબના રાજ્યમાં પરિષેદ ૩૮ માં સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે અને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવાની શક્યતા પર વિચાર કરતાં નીચે મુજબના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો દર્શાવવામાં આવ્યા છે: (મચ્છી સિંહ મામલો, એસ.સી.સી. પૃ. ૪૮૯)"(૧) અતિશય દોષિત્વના અતિ ગંભીર પ્રકરણોમાં સિવાય મૃત્યુદંડ જેવી અતિ કઠોર સજા ફટકારવાની આવશ્યકતા નથી.(૨) મૃત્યુદંડનો વિકલ્પ અપનાવતા પહેલાં, 'અપરાધી'ની પરિસ્થિતિઓનો પણ 'અપરાધ'ની પરિસ્થિતિઓ સાથે સાથે વિચાર કરવો આવશ્યક છે.(૩) આજીવન કારાવાસ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે. ... મૃત્યુદંડ માત્ર ત્યારે જ ફરમાવવો જોઈએ જ્યારે ગુનાની સંબંધિત પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં આજીવન કારાવાસ સંપૂર્ણપણે અપર્યાપ્ત દંડ જણાય, અને તે પણ ત્યારે જ, જ્યારે ગુનાના સ્વરૂપ અને પરિસ્થિતિઓ તેમજ તમામ સંબંધિત પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં આજીવન કારાવાસનો દંડ ફરમાવવાનો વિકલ્પ અંતરાત્માપૂર્વક અપનાવી શકાય એવો ન હોય. (૪) ઉગ્ર બનાવતી અને શમનકારી પરિસ્થિતિઓનું સમતોલ હિસાબપત્રક તૈયાર કરવું આવશ્યક છે અને એવું કરતી વખતે શમનકારી પરિસ્થિતિઓને સંપૂર્ણ મહત્ત્વ આપવું આવશ્યક છે તથા વિકલ્પનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે પહેલાં ઉગ્ર બનાવતી અને શમનકારી પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે યથોચિત સંતુલન સ્થાપિત કરવું

આવશ્યક છે." (ભાર આપવામાં આવ્યો)૩૪. બચન સિંહના ચુકાદામાં માત્ર ઉપરોક્ત માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનું કેટલાંક વિસ્તૃત રીતે નિવેદન કરવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ આવા ગંભીર પ્રશ્નોનું નિર્ધારણ કરતી વખતે અદાલત દ્વારા કઈ શમનકારક પરિસ્થિતિઓ ધ્યાનમાં લઈ શકાય તે પણ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે, અને તે નીચે મુજબ છે: (એસ.સી.સી. પૃ. ૭૫૦, પેરા ૨૦૬)

"૨૦૬. ... 'શામક પરિસ્થિતિઓ.--ઉપરોક્ત કેસોમાં પોતાના વિવેકાધિકારના ઉપયોગમાં, અદાલત નીચે દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરશે:(૧) કે ગુનો અતિશય માનસિક અથવા ભાવનાત્મક વિક્ષેપના પ્રભાવ હેઠળ કરવામાં આવ્યો હતો.(૨) આરોપીની ઉંમર. જો આરોપી યુવાન હોય અથવા વૃદ્ધ હોય, તો તેને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારવામાં આવશે નહીં.(૩) આરોપી હિંસાત્મક સ્વરૂપના એવા ફોજદારી કૃત્યો કરશે નહીં, જે સમાજ માટે સતત જોખમરૂપ ધમકી બને, તેવી સંભાવના.(૪) આરોપીને સુધારી અને પુનર્વસન કરી શકાય તેવી સંભાવના.

રાજ્ય પુરાવા દ્વારા સાબિત કરશે કે આરોપી ઉપરોક્ત શરતો (૩) અને (૪) ને પૂર્ણ કરતો નથી.(૫) કે, કેસના હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓમાં, આરોપીને એવો વિશ્વાસ હતો કે ગુનો આચરવામાં તે નૈતિક રીતે ન્યાયસંગત હતો.

(૬) કે આરોપીએ અન્ય વ્યક્તિના દબાણ અથવા પ્રભુત્વ હેઠળ કાર્ય કર્યું હતું.

(૭) કે આરોપીની સ્થિતિ પરથી સ્પષ્ટ થતું હતું કે તે માનસિક રીતે ક્ષતિગ્રસ્ત હતો અને ઉક્ત ક્ષતિએ તેના વર્તનની ફોજદારી સ્વરૂપતા મૂલવવાની તેની ક્ષમતા પર પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડી હતી.

૩૫. હવે, અમે આ અદાલતના ન્યાયિક નિર્ણયો પરથી ઉદ્ભવતા કેટલાક દૃષ્ટાંતોનું પરીક્ષણ કરી શકીએ છીએ.

૩૬. ડી.કે. બસુ વિ. સ્ટેટ ઓફ ડબલ્યુ.બી. માં, આ અદાલતે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે કસ્ટડી દરમિયાન કરાતી યાતના અને તેના પરિણામે કસ્ટડીમાં થતું મૃત્યુ એવો ગુનો છે, જે અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ કેસોની શ્રેણીમાં આવે છે. એવા નિર્ણયના સમર્થનમાં કારણો દર્શાવતા, અદાલતે તે કેસમાં મૃત્યુદંડ ફરમાવ્યો હતો.

૩૭. સંતોષ કુમાર સતિશભૂષણ બરિયાર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય પ્રકરણમાં આ અદાલતે ફક્ત ૫૬ થી ૫૮ માં એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે આવા પ્રકરણોનો વિચાર કરતી વખતે અદાલત ગુનાની પ્રકૃતિ, હેતુ, પ્રભાવ, દોષપાત્રતા, પુરાવાની ગુણવત્તા, સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓ, તથા પુનર્વસન અશક્ય હોવા જેવા પરિબળોને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે. તે પ્રકરણમાં પીડિતના મિત્રોએ તેને ફિલ્મ જેવા માટે બોલાવ્યો હતો અને ફિલ્મ જોઈ લીધા પછી ખંડણી માટે ફોન કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ પકડાઈ જવાની ભીતિને કારણે તેમણે પીડિતની હત્યા કરી હતી. અદાલતે માન્યું હતું કે ગુનેગારો પોતાને સુધારી શકવા અસમર્થ હતા એવું દર્શાવતો કોઈ પુરાવો નહોતો, કે તે અતિદુર્લભમાંનું અતિદુર્લભ પ્રકરણ નહોતું, અને તેથી આરોપીઓને મૃત્યુદંડ આપવાનો ઇનકાર કર્યો હતો.

૩૮. મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિ અને આરોપી વચ્ચે પ્રવર્તમાન પરસ્પર સંબંધિત પરિસ્થિતિઓને પણ વશરામ નરશીભાઈ રાજપરા વિ. ગુજરાત રાજ્ય કેસમાં

સંબંધિત વિચારણા તરીકે માનવામાં આવી હતી, જેમાં જો આરોપી માનસિક રીતે અસંતુલિત હોય અને તેના પરિણામે કુટુંબના સભ્યોની હત્યા કરે, તો કુટુંબ દ્વારા થતી સતત કચકચને શમક પરિબળ તરીકે ગણવામાં આવી હતી. તે જ રીતે, પ્રવર્તમાન કડવાશની તીવ્રતા તથા અંદરથી સળગતાં વિચારોનું વધીને બદલો અને પ્રતિશોધની તીવ્ર ઇચ્છામાં રૂપાંતર થવું પણ આ સર્વોચ્ચ અદાલતે વિવિધ કેસોમાં સંબંધિત પરિબળ તરીકે માન્યું છે.

૩૯. સતીશભૂષણ બારિયારના મામલામાં આ અદાલતે આવા પ્રકારના કેસોનું નિરાકરણ કરતાં અદાલતો દ્વારા ધ્યાનમાં લેવામાં આવનારા વિવિધ સિદ્ધાંતો, માપદંડો અને પરિબળોનો પણ વિચાર કર્યો હતો. અદાલતે પુનર્વસનના સિદ્ધાંત અને સાવચેતીના સિદ્ધાંતની લાગુ પડતાશ અંગે કેટલીક વિસ્તૃત ચર્ચા કરી હતી. પુનર્વસનના સિદ્ધાંતના અમલ અને શમક પરિસ્થિતિઓને કેટલું વજન આપવું તેની હદ પર વિચાર કરતી વખતે, અદાલતે પુરાવાની પ્રકૃતિ અને આરોપીઓની પૃષ્ઠભૂમિનો નોંધ લીધો હતો. તે કેસમાં દોષિત ઠરાવવાનો આધાર સંપૂર્ણપણે મંજૂર સાક્ષીના નિવેદન પર હતો અને તે કેસ સંપૂર્ણપણે પરિસ્થિતિજન્ય પુરાવાનો હતો. તેથી, સાવચેતીના સિદ્ધાંતનો અમલ કરતાં અદાલતે આ હકીકતનો નોંધ લીધો હતો કે આરોપીઓ બેરોજગાર હતા, નોકરીની શોધમાં રહેલા યુવાન પુરુષો હતા અને તેઓ ગુનેગારો નહોતા. અપીલકર્તાએ રજૂ કરેલી અને અન્યોએ સ્વીકારેલી યોજના અમલમાં મુક્તાં, તેમણે પોતાના એક મિત્રનું અપહરણ કર્યું હતું. તેના કુટુંબ પાસેથી ખંડણી મેળવવાના હેતુથી અપહરણ કરવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ પકડાઈ જવાના

ભયને કારણે બાદમાં તેની હત્યા કરી દીધી હતી, અને ત્યારબાદ મૃતદેહના ટુકડા કરીને તેને વિવિધ સ્થળોએ નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો. આરોપીઓમાંથી એક મંજૂર સાક્ષી બન્યો હતો અને અગાઉથી નોંધાયું છે તેમ, દોષિત ઠરાવવાનો મુખ્ય આધાર મંજૂર સાક્ષીના નિવેદન પર હતો.

૪૦. સાવચેતીના સિદ્ધાંતના પ્રયોગ અને આરોપીએ રજૂ કરેલા વર્ણનના આધાર પર, અદાલતે, મૃત્યુદંડ આપવાનો ઇનકાર કરીને અને માત્ર આજીવન કારાવાસની સજા ફરમાવતા, નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું: (સતીશભૂષણ બરિયાર કેસ, એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૫૫૧ અને ૫૫૯-૬૦, પરિચ્છેદ ૧૩૫, ૧૬૮-૬૯ અને ૧૭૧-૭૩)

૧૩૫. જીવનનો અધિકાર, તેના અતિ સંકુચિત અર્થમાં, માત્ર અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાના અધિકારનો સૂચક બને છે. આ સ્વરૂપમાં, જીવનનો અધિકાર તમામ અધિકારોમાં સર્વાધિક મૂળભૂત અધિકાર છે. પરિણામે, જે દંડ જીવન છીનવી લેવાનો હેતુ ધરાવે છે તે સર્વાધિક ગંભીર દંડ છે. મૃત્યુદંડ, જીવનના મૂળભૂત અધિકારના આવશ્યક તત્ત્વ પર મર્યાદા મૂકે છે અને તેને અપ્રતિસાધ્ય રીતે નષ્ટ કરી દે છે. અમે આ અધિકારની નિરપવાદ પ્રકૃતિને આ અર્થમાં સ્વીકારીએ છીએ કે તે અન્ય તમામ અધિકારોનું મૂળ સ્ત્રોત છે. અન્ય અધિકારો પર મર્યાદા મૂકી શકાય છે, અને તેમને પાછા ખેંચી લઈને પછી ફરીથી પ્રદાન પણ કરી શકાય છે, પરંતુ તેમની અંતિમ મર્યાદા જીવનના અધિકારના સંરક્ષણમાં જ નિહિત છે. જીવનનો અધિકાર સંવિધાન હેઠળના તમામ અધિકારોનું આવશ્યક તત્ત્વ છે. જો જીવન છીનવી લેવાય, તો અન્ય બધા અધિકારો અસ્તિત્વમાં રહેતા નથી.* * *૧૬૮. તેમ છતાં, અમારે ઉમેરવું જરૂરી છે કે આ સ્વરૂપના કેસમાં, જ્યાં સમગ્ર ફરિયાદ પક્ષનો મામલો માફી સાક્ષીના નિવેદનને કેન્દ્રમાં રાખીને ફરતો હોય અથવા પરિસ્થિતિજન્ય

પુરાવા પર નિર્ભર હોય, ત્યાં સાવચેતીના સિદ્ધાંતનો અવલંબ લેવો જોઈએ. ઉપરોક્ત હેતુ માટે, સજા નિર્ધારણના તબક્કે પુરાવાની મૂલવણી કરવી અનુમત્ય નથી; અદાલતોને દોષિત ઠરાવવાના ચુકાદાને નોંધવા માટે થયેલા નિષ્કર્ષો પર જ માત્ર નિર્ભર રહેવાનું નથી, પરંતુ ઓછી સજા ફરમાવવા માટે પક્ષકારોની તરફથી, અને ખાસ કરીને આરોપીની તરફથી, નોંધ પર લાવવામાં આવેલા પુરાવાઓને ધ્યાનમાં રાખીને પણ વિષયનો વિચાર કરવો પડે છે. ગુનો કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો હતો તે અંગે, તેમજ આરોપીએ ભજવેલી ભૂમિકા અને બીજી તરફ માફી સાક્ષીએ ભજવેલી ભૂમિકા અંગે માફી સાક્ષીનું નિવેદન, સાવચેતીના સિદ્ધાંતની કસોટી પર ચકાસવામાં આવવું જ જોઈએ. ૧૬૯. આરોપી વ્યક્તિઓ ગુનેગારો ન હતા. તેઓ મિત્રો હતા. એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિની પસંદગી એ કારણે કરવામાં આવી હતી કે તેના પિતા સંપન્ન હતા. હેતુ, જો કોઈ હતો, તો થોડા પૈસા એકત્ર કરવાનો હતો. તેઓ વ્યવસાયિક હત્યારાઓ ન હતા. તેમનો કોઈ ગુનાહિત ઇતિહાસ નથી. બધા બેરોજગાર હતા અને નોકરીઓની શોધમાં હતા. વધુમાં, જો આરોપી ૨ અને ૩ પર મૃત્યુદંડ ન લાદવા માટે આરોપીઓની ઉંમર વડી અદાલત માટે સંબંધિત પરિબળ હતું, તો એ જ માપદંડ અપીલકર્તાના કેસમાં પણ લાગુ કરવો જોઈએ હતો, જે માત્ર બે વર્ષ મોટો હતો અને ઉંમરમાં હજી યુવાન હતો. આરોપી ૨ અને ૩ અપીલકર્તા જેટલા જ ગુનામાં સહભાગી હતા. જોકે, એ સત્ય છે કે અપહરણનો વિચાર તેણે જ કથિત રીતે રજૂ કર્યો હતો, પરંતુ તે જ સમયે એ ભૂલવું નહીં જોઈએ કે ઉક્ત યોજના ત્યારે જ અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી જ્યારે તેમાં સંકળાયેલા તમામ વ્યક્તિઓએ તે માટે પોતાની સંમતિ આપી હતી. ***** ૧૭૧. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) મુજબ, જ્યારે દોષસિદ્ધિ એવા ગુનામાં થાય છે કે જે માટે મૃત્યુદંડ અથવા વિકલ્પરૂપે આજીવન કેદ અથવા વર્ષોની મુદતની કેદની સજા નિર્ધારિત હોય, ત્યારે ચુકાદામાં ફટકારવામાં આવેલી સજાના કારણો દર્શાવવા પડશે, અને મૃત્યુદંડની સજાના કિસ્સામાં તે માટેના વિશેષ કારણો

પણ દર્શાવવા પડશે. અમને એવું લાગતું નથી કે નીચલી અદાલતો દ્વારા આપેલા કારણોમાં મૃત્યુદંડને ચથાવત્ રાખવા માટે કોઈ વિશેષ કારણ પ્રકાશિત થાય છે. અદાલતોને આપવામાં આવેલી વિવેકસત્તાનો ઉપયોગ અત્યંત સાવચેતીપૂર્વક કરવો જોઈએ, વિશેષ કરીને મૃત્યુદંડના અપ્રતિહત સ્વભાવને ધ્યાનમાં રાખીને. વિશેષ કારણો દર્શાવવાની કાનૂની આવશ્યકતાનું અર્થઘટન માત્ર ખાલી ઔપચારિકતા તરીકે કરવું જોઈએ નહીં. ૧૭૨. અમે અગાઉ નોંધ્યું છે કે મૃત્યુદંડ લાદવા સંબંધિત ન્યાયિક સિદ્ધાંતો સર્વથા એકરૂપથી બહુ દૂર છે. આવી વિવેકસત્તા અને વ્યક્તિનિષ્ઠતાના ગુણદોષમાં ગયા વિના પણ, તથાપિ, આ અદાલતે વારંવાર પ્રતિપાદિત કરેલો મૂળભૂત સિદ્ધાંત અમારે પુનઃ દોહરાવવો જરૂરી છે કે આજીવન કારાવાસ નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે. તેથી દરેક પ્રકરણનું વિશ્લેષણ કરવું આવશ્યક છે અને દંડની યોગ્યતા પ્રકરણવાર આધાર પર નક્કી કરવી જોઈએ, અને જ્યાં સુધારાની શક્યતા ન હોય તેવા 'અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ' પ્રકરણ સિવાય મૃત્યુદંડની સજા આપવી નહીં. ઓછામાં ઓછું આ સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખતાં, ઉપર ચર્ચાયેલ વર્તમાન પ્રકરણના કોઈપણ પરિબળ મૃત્યુદંડ આપવાનું સમર્થન કરે છે એવું અમે માનતા નથી. મૃત્યુદંડ નોંધવા માટે કોઈ વિશેષ કારણો નથી અને વર્તમાન પ્રકરણમાં અગાઉ ચર્ચાયેલ શમક પરિબળો, અમારી દૃષ્ટિએ, તેને 'અતિદુર્લભમાંથી અતિદુર્લભ' શ્રેણીથી બહાર રાખવા માટે પૂરતા છે. ૧૭૩. ઉપરોક્ત કારણોને કારણે, અમારો એવો મત છે કે આ એવો કેસ નથી જેમાં મૃત્યુદંડ ફરમાવવો જોઈએ. તેથી, અપીલકર્તાને મૃત્યુદંડ આપવાના બદલે, આજીવન કઠોર કારાવાસની સજા ફરમાવવામાં આવે છે. અપીલકર્તા (એ-૧) ની સજા અંગે ઉપરોક્ત રીતે દર્શાવાયેલ ફેરફારને આધિન, અપીલકર્તાની બન્ને અપીલો તેમજ રાજ્યની અપીલ પણ ફગાવી દેવામાં આવે છે." (મૂળમાં જ ભાર આપવામાં આવેલ)

સમર્થિત છે, તે કલમ ૩૫૪(૩) સીઆરપીસી હેઠળ નિર્દિષ્ટ પરિમાણોની અંદર અદાલતો દ્વારા ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગને નિયંત્રિત કરતા વિવિધ સૂત્રોને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. મૃત્યુદંડ આપવાનો અર્થ એ થાય છે કે વ્યક્તિનું જીવન છીનવી લેવું, જે બંધારણીય દષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે કે માનવ અધિકારના દષ્ટિકોણથી, ઉપલબ્ધ અધિકારોમાં સૌથી મૂલ્યવાન અધિકાર છે. મૃત્યુદંડ ફટકારવા માટે વિશેષ કારણો દર્શાવવાની શરતનું ભાષાશાસ્ત્રીય અર્થઘટન કરવાનું નથી, પરંતુ તે એવા તર્કસંગત કારણદર્શનના મૂળ લક્ષણોને પૂર્ણ કરવાનું છે, જે મૃત્યુદંડ ફટકારવાના આધારને નિર્વિવાદ અને શંકાતીત બનાવે. ગુનો કરવામાં આવેલી પરિસ્થિતિઓ અને તેની અમલ કરવાની રીત એવી હોવી જોઈએ કે તે અદાલતના ન્યાયિક અંતરાત્માને એટલી હદ સુધી ઝંઝોળી નાખે કે મૃત્યુદંડ ફટકારવો જ એકમાત્ર અને અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ બને.

૨૮. મરછી સિંહ તથા અન્ય વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય [(૧૯૮૩) ૩ એસ.સી.સી. ૪૭૦] માં, આ અદાલતે હત્યા કેવી રીતે કરવામાં આવી, હત્યા કરવા પાછળનું પ્રેરક કારણ, ગુનાનું અસામાજિક અથવા સામાજિક રીતે ઘૃણાસ્પદ સ્વરૂપ, ગુનાની વ્યાપકતા અને હત્યાના ભોગ બનેલી વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ જેવા કેટલાક સંબંધિત વિચારણાં દર્શાવ્યાં હતાં. આ વિચારણાં આગળ વધુ એ દર્શાવે છે કે મુદ્દાની તપાસ વિશિષ્ટ પ્રકરણના સંદર્ભમાં કરવી પડે, જેમ કે એવા નિર્દોષ બાળકની હત્યા, જેણે હત્યા માટે ઉશ્કેરણી તો દૂર રહી, કોઈ બહાનું પણ આપેલું ન હોય અથવા આપી શક્યું ન હોય. તે જ રીતે, પોતાની ઉંમર અથવા અશક્તિને કારણે

કોઈ વ્યક્તિ પર નિર્ભર રહેલી અસહાય સ્ત્રીની, જો એ જ વ્યક્તિ દ્વારા હત્યા કરવામાં આવે, તો તે પ્રકરણ મુજબ સંબંધ અથવા વિશ્વાસભંગનું સૂચક બનશે. આવા મુદ્દાઓમાં અદાલતનો ન્યાયિક અભિગમ એવો હોય કે જણાવેલ વિચારણાં અથવા પરિબળોમાંથી કોઈ એકને જ નિર્ણાયક માને, તો તે ન તો યોગ્ય ગણાય અને સંભવતઃ ન તો અનુમતિપાત્ર ગણાય. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળ જે રીતે આદેશમાં નોંધવાનાં વિશેષ કારણોનું પરિપૂર્ણ રીતે નિરૂપણ કરવાનું કલ્પાયેલું છે, તે માટે અદાલતે તમામ અથવા સંબંધિત વિચારણાંમાંના બહુમતી વિચારણાંનું પરીક્ષણ કરવું જોઈએ.

૨૯. ધનંજય ચેટર્જી @ ધના વિ. સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ [(૧૯૯૪) ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૦] ના મામલે, વડી અદાલતે આપવામાં આવેલી મૃત્યુદંડની સજાને સમર્થન આપતાં, આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ‘તાજેતરના વર્ષોમાં વધતો ગુનાદર—ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધના હિંસક ગુનાઓ—ને કારણે અદાલતો દ્વારા કરવામાં આવતું ફોજદારી સજા નિર્ધારણ ચિંતાનો વિષય બન્યો છે’. અદાલતે આ સિદ્ધાંતનું પુનરોચ્ચાર કર્યું કે સજા ફરમાવા સંબંધે કોઈ કડક અને નિશ્ચિત સૂત્ર નક્કી કરવું શક્ય નથી, પરંતુ સજા નિર્ધારણનો હેતુ એવો હોવો જોઈએ કે ગુનો દંડ વિના ન રહી જાય અને ગુનાનો ભોગ બનનાર વ્યક્તિ તેમજ સમાજને પણ એ સંતોષ મળે કે તેમના પ્રત્યે ન્યાય કરવામાં આવ્યો છે. અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:—

૧૫. અમારા મત મુજબ, કોઈ નિશ્ચિત કેસમાં દંડનું પરિમાણ ગુનાની ઘોરતા, ગુનેગારનું વર્તન અને પીડિતની નિરાધાર તથા અસુરક્ષિત સ્થિતિ પર આધારિત હોવું જોઈએ. યોગ્ય દંડ લાદવો એ એવો ઉપાય છે જેના દ્વારા અદાલતો ગુનેગારો વિરુદ્ધ ન્યાય માટે સમાજના ઉઠેલા પોકારને પ્રતિસાદ

આપે છે. ન્યાયની માંગ છે કે અદાલતો એવો દંડ લાદે જે ગુનાને અનુરૂપ હોય, જેથી અદાલતો ગુના પ્રત્યેની જાહેર ઘૃણાને પ્રતિબિંબિત કરે. યોગ્ય દંડ લાદવાના પ્રશ્ન પર વિચાર કરતી વખતે અદાલતોએ માત્ર ગુનેગારના હકો જ નહીં પરંતુ ગુનાના પીડિતના હકો તથા વ્યાપક સમાજના હકોને પણ ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

૩૦. આ કેસમાં, અદાલત તેવા સિક્યુરિટી ગાર્ડના કેસ સાથે સંબંધિત હતી, જેને ફ્લેટોમાં રહેતી એક મહિલાએ પોતાની નાની બાળકી સાથે છેડછાડ થવા અંગે કરેલી ફરિયાદના આધારે બદલી કરવામાં આવી હતી. તે સિક્યુરિટી ગાર્ડ તે મહિલાના ફ્લેટ સુધી ગયો, તેની દીકરી પર બળાટકાર કર્યો અને ત્યારબાદ તેની ફૂરતાપૂર્વક હત્યા કરી. અદાલતે મૂડી દંડ લાદવા માટે આને યોગ્ય કેસ ગણ્યો.

૩૧. ફરીથી, સુર્જા રામ વિ./એસ. રાજ્ય ઓફ રાજસ્થાન [(૧૯૯૬) ૬ એસ.સી.સી. ૨૭૧] ના કેસમાં, આ અદાલતે વડી અદાલતે ફટકારેલી મૃત્યુદંડની સજાને મુખ્યત્વે આ બાબતો ધ્યાનમાં લઈને પુષ્ટિ આપી હતી કે કોઈ ઉશ્કેરણી નહોતી અને જે રીતે ગુનો આચરવામાં આવ્યો હતો તે ફૂર હતો. આ બાબત નોંધતાં કે અદાલતે એવો દંડ ફટકારવાનો હોય છે જે ન્યાયસંગત અને વાજબી હોય, એવો ન્યાય આપીને જે એવી દયા સાથે સમતોલિત હોય કે જેનો ગુનેગારને ન્યાયસંગત રીતે હક હોય, પરંતુ સાથે જ ગુનાના ભોગ બનેલા પીડિતોના આ અધિકારોને પણ ધ્યાનમાં રાખે કે હુમલાખોરને યોગ્ય રીતે દંડિત કરવામાં આવે, તેમજ ગુનાની ગંભીરતાને અનુરૂપ અને આરોપીએ કરેલા જઘન્ય ગુના પ્રત્યેની જાહેર ઘૃણાભાવના સાથે સુસંગત એવો યોગ્ય નિવારક દંડ આપવામાં આવે એવી અદાલત પાસેથી

સમાજની વાજબી અપેક્ષાને પણ ધ્યાનમાં રાખે. અદાલતે વધુમાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:-

૧૮. કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ અંગે અમારી ગંભીર વિચારણા કર્યા પછી, અમને એવું જણાય છે કે કોઈ ગુનામાં આપવાની ન્યાયસંગત અને યોગ્ય સજાનો નિર્ધારણ કરવા માટે, ગુનાને ગંભીર બનાવતા તથા ઉપશમકારક પરિબળો અને જે પરિસ્થિતિઓમાં ગુનો કરવામાં આવ્યો હોય તેનું નિષ્પક્ષ રીતે સૂક્ષ્મ સંતુલન કરવું આવશ્યક છે. આવું સંતુલન સાધવાનું કાર્ય નિઃસંદેહ કઠિન કાર્ય છે. ડેનિસ કાઉન્કલ મેકગોથા વિ. સ્ટેટ ઓફ કેલિફોર્નિયા માં અત્યંત યોગ્ય રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે હત્યાના ગુનાની ગંભીરતાને અસર કરી શકતી પરિસ્થિતિઓની અસીમ વિવિધતામાં, ન્યાયસંગત અને યોગ્ય દંડ નક્કી કરવા માટે વાજબી માપદંડ પૂરો પાડી શકે તેવું કોઈ નિર્વિકાર સૂત્ર શક્ય નથી. હત્યાના ગુનાની ગંભીરતા અંગે વિચારણા કરવા સંબંધિત વિવિધ પરિસ્થિતિઓનું યોગ્ય મૂલવણી કરવા માટે વાજબી માપદંડનો કોઈ આધાર પૂરો પાડી શકે તેવા કોઈ નિર્વિકાર સૂત્રના અભાવે, દરેક કેસના તથ્યોમાં વિવેકાધીન નિર્ણય જ એવો એકમાત્ર માર્ગ છે જેના દ્વારા એવો નિર્ણય સમતાપૂર્વક ભિન્ન પાડવામાં આવી શકે.

૩૨. આ સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રજીત કુમાર સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય [(૨૦૦૮) ૪ એસ.સી.સી. ૪૩૪], બી.એ. ઉમેશ વિ. રજિસ્ટ્રાર જનરલ, કર્ણાટક વડી અદાલત [(૨૦૧૧) ૩ એસ.સી.સી. ૮૫], રાજસ્થાન રાજ્ય વિ. કાશી રામ [(૨૦૦૬) ૧૨ એસ.સી.સી. ૨૫૪] અને આતબીર વિ. દિલ્હી એન.સી.ટી. સરકાર [(૨૦૧૦) ૯ એસ.સી.સી. ૧] માં, ઉપરોક્ત એક અથવા વધુ પૂર્વોક્ત ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતો લાગુ કર્યા પછી, વિવિધ કારણોસર વડી અદાલતો દ્વારા ફરમાવાયેલી મૃત્યુદંડની સજા પુષ્ટિ કરી હતી.

૩૩. હવે, અમે તે કેસોની નોંધ લઈ શકીએ છીએ, જેઓ પર અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે આધાર મૂક્યો હતો અને જેમાં આ અદાલતે મૃત્યુદંડ લાદવાની સજાની પુષ્ટિ કરવાથી એ આધાર પર ઇનકાર કર્યો હતો કે તે અતિદુર્લભમાં અતિદુર્લભ કેસો ગણાતા નહોતા.

૩૪. રોની @ રોનાલ્ડ જેમ્સ અલ્વારિસ વગેરે વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય [(૧૯૯૮) ૩ એસ.સી.સી. ૬૨૫] માં, અદાલતે આ સર્વોચ્ચ અદાલતના અધ્યાક્ષીન મિયાન અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય [(૧૯૮૯) ૩ એસ.સી.સી. ૫] ના કેસના ચુકાદા પર આધાર રાખતાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે મૃત્યુદંડની પસંદગી માત્ર ‘અત્યંત વિરલ પૈકીના વિરલ’ કેસોમાં જ કરવી જોઈએ અને જ્યાં આરોપીની દોષિતતા ક્લર અધમતા સુધી પહોંચી ગઈ હોય અથવા જ્યાં આરોપી કટ્ટર ગુનેગાર અને સમાજ માટે જોખમરૂપ જણાય. અદાલતે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે અદાલતે સામાન્ય રીતે ઓછી સજા જ ફટકારવી જોઈએ અને મૃત્યુ જેવી અતિશય સજા નહીં, જે માત્ર અપવાદરૂપ કેસો માટે જ અનામત રાખવી જોઈએ. અદાલતે, અત્યંત માનસિક અથવા ભાવનાત્મક વિશ્લેષણ પ્રભાવ હેઠળ ગુનાઓ કરવામાં આવ્યા ન હતા તેવા પરિબળો તથા આરોપીઓ યુવાન હતા અને તેમના સુધારણા અને પુનર્વસનની શક્યતા નકારી શકાય તેવી નહોતી, એવા તમામ પરિબળોના સંચિત પ્રભાવનો વિચાર કરતાં, મૃત્યુદંડને આજીવન કારાવાસમાં રૂપાંતરિત કર્યો.

૩૫. તેવી જ રીતે, બન્નુ @ નરેશ ગિરી વિ./સ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય [(૨૦૦૧) ૯ એસ.સી.સી. ૬૧૫] ના કેસમાં, છ વર્ષીય બાળકીના બળાત્કાર અને હત્યાના કેસનો વિચાર કરતાં, આ અદાલતે એવું નિષ્કર્ષ આપ્યું કે આ કેસ ‘અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ’ પ્રકારનો નહોતો. અદાલતે નોંધ્યું કે ગુનો કરતી વખતે આરોપીની ઉંમર ૨૨ વર્ષથી ઓછી હતી, મૃતકના શરીર પર કોઈ ઇજાઓ નહોતી અને સંભવતઃ આરોપીએ નાકના છિદ્રો દાબી દીધાં હોવાથી તેનું મૃત્યુ થયું હતું. તેથી, અદાલતે ગુનો ઘૂણાસ્પદ હોવાનું નોંધતાં, મૃત્યુદંડની સજાને આજીવન કારાવાસની સજામાં રૂપાંતરિત કરી.

૩૬. ઉપરોક્ત ચુકાદાઓ અમને મૃત્યુદંડ લાદવા સંબંધિત અદાલતના સિદ્ધાંતો પ્રદાન કરે છે. માત્ર એટલા માટે કે કોઈ ગુનો સ્વયંમાં જ ધોર હોય, તે અન્ય પરિબળો અને અનુસંગી પરિસ્થિતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના મૃત્યુદંડ લાદવા માટે પૂરતું કારણ ન બની શકે.

૩૭. ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળના બહુભાગના જઘન્ય ગુનાઓમાં મૃત્યુદંડ અથવા આજીવન કેદની સજા ફરમાવી શકાય છે. માત્ર આ વાતથી એ સૂચિત થતું નથી કે એવા દરેક ગુનામાં ફક્ત મૃત્યુદંડ જ ફરમાવવો જોઈએ. પુનરાવર્તનનો ભોગ બને તેવું હોવા છતાં, આપણે નોંધવું જ જોઈએ કે આવા કેસોમાં આજીવન કેદ આપવી એ નિયમ રહેશે, જ્યારે ‘મૃત્યુદંડ’ અપવાદ રહેશે. ‘અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ’

કેસનો સિદ્ધાંત, જે આ અદાલત દ્વારા સતત નિર્ધારક નિયમ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે, પોતે જ સૂચવે છે કે તે એક અપવાદરૂપ કેસ હોવો જોઈએ. કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સિવાય કોઈ નિશ્ચિત વ્યક્તિનું જીવન હરી લઈ શકાય નહીં અને એ જ બંધારણીય આદેશ છે. કાયદો વિશેષ કારણો નોંધવાની કલ્પના કરે છે અને તેથી ‘વિશેષ’ શબ્દને નિશ્ચિત અર્થ અને અભિપ્રાય આપવો આવશ્યક છે. ‘કારણો’ માત્ર એવા અર્થથી ભિન્ન રીતે, ‘વિશેષ કારણો’ એવો વિધાનસભાકીય આદેશ વ્યક્ત કરે છે કે વિશેષ કારણોની આવશ્યકતા મૂકીને ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગ પર મર્યાદા લાદવામાં આવે.

૩૮. કારણ કે, આ અદાલતના અનુવર્તી ચુકાદાઓએ બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) અને મરછી સિંહ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં આ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલ સિદ્ધાંતોમાં વધારો કર્યો છે, તેથી તાજેતરના ચુકાદાઓ સાથે તેમનું સુસંગતન પણ કરતાં, ઉક્ત સિદ્ધાંતોનું પુનઃપ્રતિપાદન કરવું ઉપયોગી રહેશે.

૩૯. આ અદાલતે તેના તાજેતરના ચુકાદાઓમાં પ્રતિપાદિત કરેલો કાયદો, જેમ કે અગાઉ નોંધવામાં આવ્યો છે, બચન સિંહ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં અને ત્યારબાદ મરછી સિંહ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં પ્રતિપાદિત કરાયેલા સિદ્ધાંતોમાં વધારો કરે છે અને તેમનું વિસ્તૃત સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. ઉપરોક્ત ચુકાદાઓ મુખ્યત્વે આ સિદ્ધાંતોને બે જુદા વિભાગોમાં વિભાજિત કરે છે – એક ‘ઉગ્ર બનાવટી પરિસ્થિતિઓ’ અને બીજો ‘શમનકારી પરિસ્થિતિઓ’. અદાલત આ બંને પાસાઓના

સંચિત પ્રભાવનો વિચાર કરશે અને સામાન્ય રીતે, નીચેના કોઈપણ મથાળાઓ હેઠળના એક વર્ગના સંદર્ભમાં દંડનિતીના સૌથી મહત્વપૂર્ણ પાસા અંગે નિર્ણય કરીને, અન્ય મથાળાઓ હેઠળના અન્ય વર્ગોને સંપૂર્ણપણે અવગણી દેવું અદાલત માટે અત્યંત યોગ્ય ગણાય નહિ. આ બન્ને વચ્ચે સંતુલન જાળવવું અદાલતનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અદાલતે એવા સંતુલનાત્મક અભ્યાસના આધારે અંતિમ નિષ્કર્ષ પર પહોંચવું યોગ્ય રહેશે, જે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીની વધુ સારી રીતે અમલવારી કરવામાં સહાયરૂપ થાય અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૩૫૪(૩) હેઠળ કલ્પાયેલ મુજબ અદાલત દ્વારા અસરકારક અને અર્થસભર કારણદર્શન પ્રદાન કરે.

ઉગ્ર બનાવનાર પરિસ્થિતિઓ :

- (૧) મૃત્યુદંડપાત્ર જઘન્ય અપરાધમાં અગાઉ દોષિત ઠરાવાનો નોંધપાત્ર ઇતિહાસ ધરાવતા આરોપી દ્વારા હત્યા, બળાત્કાર, હથિયારબંદ ધાડ, અપહરણ વગેરે જેવા જઘન્ય અપરાધોના આચરણ સંબંધિત ગુનાઓ, અથવા ગંભીર હુમલાઓ અને ફોજદારી દોષસિદ્ધિઓનો નોંધપાત્ર ઇતિહાસ ધરાવતી વ્યક્તિ દ્વારા કરાયેલા ગુનાઓ.
- (૨) ગુનેગાર અન્ય કોઈ ગંભીર ગુનો આચરવામાં સંલગ્ન હતો ત્યારે આ ગુનો આચરવામાં આવ્યો હતો.
- (૩) ગુનો વિશાળ જનસમુદાયમાં ભયજનક માનસિકતા પેદા કરવાની મનશાથી કરવામાં આવ્યો હતો અને એવો ગુનો જાહેર સ્થળે એવા હથિયાર અથવા સાધન દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો, જે સ્પષ્ટ રીતે એકથી વધુ વ્યક્તિના જીવન માટે જોખમકારક બની શકે તેમ હતું.
- (૪) હત્યાનો ગુનો ખંડણી માટે અથવા પૈસા કે આર્થિક લાભ મેળવવા માટે સમાન સ્વરૂપના ગુનાઓ માટે કરવામાં આવ્યો હતો.
- (૫) ભાડે કરાતી હત્યાઓ.(૬) પીડિતાને અમાનવીય વર્તન અને ચાતનામાં મુકતાં માત્ર કામવાસના સંતોષવા માટે આ ગુનો અત્યંત નિર્લજ્જતાપૂર્વક કરવામાં

આવ્યો હતો.(૭) કાયદેસર અટકાયત દરમિયાન એક વ્યક્તિ દ્વારા ગુનો કરવામાં આવ્યો હતો.(૮) પોતે અથવા અન્ય કોઈને કાયદેસર કેદના સ્થાને ધરપકડ અથવા કસ્ટડીમાં રાખવા જેવા પોતાના કર્તવ્યનું કાયદેસર રીતે પાલન કરતા વ્યક્તિને તે કર્તવ્યનું પાલન કરવા અટકાવવા માટે હત્યા અથવા ગુનો કરવામાં આવ્યો હતો. ઉદાહરણરૂપે, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૪૩ હેઠળ પોતાના કર્તવ્યના કાયદેસર નિર્વહમાં કાર્ય કરનાર વ્યક્તિની હત્યા.(૯) જ્યારે ગુનો તેના પ્રમાણમાં અતિ ગંભીર હોય, જેમ કે આખા પરિવારના અથવા કોઈ વિશિષ્ટ સમુદાયના સભ્યોની હત્યાનો પ્રયાસ કરવો. (૧૦) જ્યારે પીડિત નિર્દોષ, નિરાધાર હોય અથવા બાળક, નિરાધાર સ્ત્રી, પિતા/કાકા સાથે રહેતી પુત્રી અથવા ભત્રીજી જેવા સંબંધના વિશ્વાસ અને સામાજિક નિયમો પર આધાર રાખતી વ્યક્તિ હોય અને એવા વિશ્વાસપાત્ર વ્યક્તિ દ્વારા તેના વિરુદ્ધ એવો ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોય.(૧૧) જ્યારે હત્યા એવા હેતુસર કરવામાં આવે છે, જે સંપૂર્ણ અધમતા અને નીચતાનું ધોતક હોય.(૧૨) જ્યારે કોઈ ઉશ્કેરણી વિના ઠંડા કલેજે હત્યા કરવામાં આવે છે.(૧૩) ગુનો એટલો ફૂરતાપૂર્વક આચરવામાં આવ્યો છે કે તે માત્ર ન્યાયિક અંતરાત્માને જ નહીં, પરંતુ સમાજની અંતરાત્માને પણ ઝંઝોડે છે અથવા આઘાત પહોંચાડે છે.

શામક પરિસ્થિતિઓ :

- (૧) ગુનો જે રીતથી અને જે પરિસ્થિતિઓમાં અથવા જેના હેઠળ આચરવામાં આવ્યો હતો, ઉદાહરણ તરીકે, અતિશય માનસિક અથવા ભાવનાત્મક ઉત્થાપના અથવા અતિશય ઉશ્કેરણી, જે સામાન્ય પ્રવાહમાં રહેલી આ બધી પરિસ્થિતિઓથી ભિન્ન હોય.
- (૨) આરોપીની ઉંમર એક સંબંધિત વિચારણા છે, પરંતુ તે પોતે જ નિર્ણાયક પરિબલ નથી.
- (૩) આરોપી ફરીથી ગુનો કરવામાં સંકળાય નહીં તેની શક્યતાઓ તથા આરોપીના સુધારણા અને પુનર્વસન થવાની સંભાવના.

- (૪) આરોપીની સ્થિતિ દર્શાવે છે કે તે માનસિક રીતે ખામીવાળો હતો અને આ ખામીએ તેની ગુનાહિત વર્તણૂકની પરિસ્થિતિઓનું મૂળવણ કરવાની તેની ક્ષમતા ક્ષીણ કરી હતી.
- (૫) એવી પરિસ્થિતિઓ, જે જીવનની સામાન્ય પ્રવૃત્તિમાં આવા વર્તનને શક્ય બનાવે અને તે નિર્ધારિત પરિસ્થિતિમાં માનસિક અસંતુલન ઊભું થવા માટે કારણરૂપ બની શકે, જેમ કે સતત હેરાનગતિ, અથવા વાસ્તવમાં માનવીય વર્તનના એવા શિખરબિંદુ સુધી પહોંચાડે કે જેમાં, પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, આરોપી એવું માનતો હતો કે ગુનો કરવો તેના માટે નૈતિક રીતે યોગ્ય હતો.
- (૬) જ્યાં અદાલત પુરાવાની યોગ્ય મૂલવણી કર્યા પછી આ મત પર પહોંચે છે કે ગુનો પૂર્વનિર્ધારિત રીતે કરવામાં આવ્યો નહોતો અને મૃત્યુ અન્ય એક ગુનાના અમલ દરમિયાન થયું હતું તથા તે પ્રાથમિક ગુનાના અમલના પરિણામરૂપ તરીકે તેની વ્યાખ્યા થવાની શક્યતા હતી.
- (૭) જ્યાં એકમાત્ર પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષીની સાક્ષી પર આધાર રાખવો સંપૂર્ણપણે અસુરક્ષિત હોય, ભલે ફરિયાદ પક્ષે આરોપીની દોષિતતા સાબિત કરી હોય.

૪૦. દંડનિર્ધારણની નીતિ સંબંધિત પ્રશ્નો નક્કી કરતી વખતે, અદાલતે અમુક સિદ્ધાંતોનું અનુસરણ કરવાનું રહે છે અને મૃત્યુદંડ ફરમાવવો કે નહીં તે અંગે ઉપરોક્ત વિચારણાઓ ઉપરાંત તે સિદ્ધાંતો માર્ગદર્શક તારકા સમાન છે.

સિદ્ધાંતો :

- (૧) અદાલતે મૃત્યુદંડ લાદવા માટેનો આ કેસ ‘અત્યંત દુર્લભમાં દુર્લભ’નો કેસ હતો કે કેમ, તે નિર્ધારિત કરવા માટે તે કસોટી લાગુ કરવી પડે છે.
- (૨) અદાલતના અભિપ્રાય મુજબ, અન્ય કોઈપણ દંડની સજા, અર્થાત્ આજીવન કેદ, સંપૂર્ણપણે અપૂરતી રહેશે અને ન્યાયના હેતુઓ સિદ્ધ નહીં કરે.
- (૩) આજીવન કેદ સામાન્ય નિયમ છે અને મૃત્યુદંડ અપવાદ છે.

(૪) અપરાધના સ્વરૂપ અને પરિસ્થિતિઓ તથા સંબંધિત તમામ વિચારણાઓને ધ્યાનમાં રાખીને આજીવન કારાવાસની સજા ફટકારવાનો વિકલ્પ સાવચેતીપૂર્વક ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેમ નથી.

(૫) ગુનો જે પદ્ધતિથી (આયોજિત હોય કે અન્ય રીતે) અને જે રીતે (ફૂરતા અને અમાનુષિકતાની વ્યાપકતા વગેરે) આચરવામાં આવ્યો હતો તથા આવા જઘન્ય ગુનાના આચરણ સુધી દોરી જનાર પરિસ્થિતિઓ.

૪૧. વ્યાપક રીતે કહીએ તો, આ તે સ્વીકારેલા સૂચક તત્વો છે જે ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગ માટે માર્ગદર્શક છે; પરંતુ કોઈ ને કોઈ રીતે અતિશય ગણતરી કરીને ન્યાયિક વિવેકાધિકારને બંધનમાં બાંધવાનો પ્રયાસ ન કરવો હંમેશા ઈચ્છનીય માનવામાં આવે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, આ તે વિચારણાઓ છે જે અદાલત તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે સમૂહરૂપે અથવા અન્ય રીતે તેના મનમાં ભાર પાડી શકે છે. તેને પરિપૂર્ણ નિયમ તરીકે રજૂ કરવું મુશ્કેલ છે. દરેક કેસનો નિર્ણય તેની પોતાની વિશેષતાઓ અને ગુણદોષના આધારે કરવો પડે. ન્યાયિક ઉચ્ચારણો માત્ર એવા સિદ્ધાંતો દર્શાવી શકે છે, જે મર્યાદિત હદ સુધી ન્યાયિક વિવેકાધિકારના ઉપયોગને નિયંત્રિત કરી શકે. દરેક કેસના તથ્યોના આધારે ન્યાય થવો જોઈએ. પક્ષકારો વચ્ચે સંપૂર્ણ ન્યાય કરવાના પોતાના પ્રયત્નમાં અદાલત આ એવા પરિબળો છે જેને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે.

૪૨. અદાલત ત્યારબાદ ઉગ્રકરણકારી અને શામક પરિસ્થિતિઓનું

તુલનાપત્રક તૈયાર કરશે. બંને પાસાઓને તેમના અનુરૂપ મહત્વ આપવું આવશ્યક છે. અદાલતે બંને વચ્ચે સમતુલા સ્થાપવી પડે અને જોવું પડે કે ન્યાયનું ત્રાજવું/સંતુલન કઈ બાજુ ઝૂકે છે. ગુનો અને સજા વચ્ચેનું પ્રમાણસૂત્ર ‘યોગ્ય પ્રતિક્ષણ’નો એવો સિદ્ધાંત છે, જે ન્યાયસંગત ઠરી શકે તેવી દરેક ફોજદારી સજાનો આધારસ્તંભ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં, ‘પ્રમાણાનુપાતિતાનો સિદ્ધાંત’ ભારતીય ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર હેઠળની સજાની નીતિમાં મૂલ્યવાન પ્રયોગ ધરાવે છે. આમ, અદાલતે માત્ર શું ન્યાયસંગત છે તેનું જ પરીક્ષણ કરવાનું નથી, પરંતુ સમગ્ર સમાજ પર પડતા પ્રભાવને ધ્યાનમાં રાખીને આરોપી શું પાત્ર છે તેનું પણ પરીક્ષણ કરવું પડશે.

૪૩. લાદવામાં આવતી દરેક સજા તેની અસર માત્ર આરોપી પર જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજ પર પણ પાડે છે. તેથી, મૃત્યુદંડ જેવી અતિશય સજા ફરમાવતી વખતે અદાલતોએ સજાના પ્રતિશોધાત્મક તેમજ નિર્વારક પાસાંનો વિચાર કરવો જોઈએ.

૪૪. જ્યાં જ્યાં કરવામાં આવેલો ગુનો, તે જે રીતે કરવામાં આવ્યો છે, તેની સાથે જોડાયેલા પરિસ્થિતિઓ અને પીડિતનો હેતુ તથા દરજ્જો, નિઃસંદેહ રીતે પ્રકરણને ‘અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ’ પ્રકરણોની પરિધિમાં લાવે છે અને અદાલત એવું નિષ્કર્ષે છે કે આજીવન કારાવાસની સજા ફરમાવવી અપૂરતી સજા થોપવા સમાન થશે, ત્યાં અદાલત મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવી શકે છે. જ્યાં જ્યાં

પ્રકરણ 'અતિ દુર્લભમાંથી અતિ દુર્લભ' પ્રકરણોના કોઈપણ અપવાદમાં આવે છે, ત્યાં અદાલત મૃત્યુદંડના સ્થાને આજીવન કારાવાસ ફરમાવતી વખતે પોતાની ન્યાયિક વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

૪૫. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોના માર્ગદર્શન હેઠળ, હવે અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલી આ દલીલો પર વિચાર કરવા આગળ વધીએ છીએ કે વર્તમાન કેસ એવો 'અતિ દુર્લભમાં અતિ દુર્લભ' કેસ નથી, જેમાં અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપવો જોઈએ કે, આરોપીઓને આક્ષેપિત ગુનાઓ માટે દોષિત ઠરાવવામાં આવે તો પણ, આજીવન કારાવાસની સજા ફરમાવવી સંપૂર્ણપણે અપૂરતી સાબિત થાય.

૪૬. અમે અગાઉ જ નિર્ધારિત કર્યું છે કે હાલની અપીલોમાંના તમામ આરોપીઓ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨ સાથે કલમ ૩૪ વાંચવામાં આવે તે મુજબના ગુનાઓ માટે દોષિત છે. સજાની માત્રાના પ્રશ્ન અંગે, અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલ એવી છે કે ગુનો આચરવામાં આવ્યો તે સમયે તમામ આરોપીઓ યુવાન વયના હતા, અર્થાત્ ૨૧ થી ૩૧ વર્ષની વયના. તેઓને મૃતકની હત્યા કરવાનો કોઈ ઈરાદો નહોતો અને મૃતકનું મૃત્યુ થયું તે સહઆકસ્મિક હતું. આરોપીઓને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬(૨)(જી) અને ૩૦૨ હેઠળના ગુનાઓ માટે દોષિત માનવામાં આવે તો પણ, કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને વિશેષ કરીને જોતા, આ એવો 'અતિ દુર્લભમાંથી

અતિ દુર્લભ' પ્રકારનો કેસ નથી કે જેમાં મૃત્યુદંડ લાદવો યોગ્ય ઠરે.

૪૭. તેના વિરોધમાં, રાજ્ય તરફથી વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી છે કે ગુનો ફૂર રીતે આચરવામાં આવ્યો છે. આરોપી-રંજીત, મૃત્યુ પામેલાની બહેનાઈ હોવાને કારણે, પોતાના મિત્રો સાથે મળીને તેને આવા લૈંગિક અત્યાચાર અને મૃત્યુના ભોગ બનવા મૂકવા કરતાં તેનું રક્ષણ કરવાની ફરજ ધરાવતો હતો. જે રીતે ગુનો આચરવામાં આવ્યો છે અને તેની સાથે જોડાયેલી પરિસ્થિતિઓ આરોપીઓ પર મૃત્યુદંડ ફરમાવવાનું સંપૂર્ણપણે ન્યાયસંગત ઠરાવે છે. આ ગુનો જઘન્ય છે અને મૃત્યુ પામેલાની બાજુમાં ગુનાની વેળાએ સૂતા તેના બે શિશુઓના ભવિષ્યની જરા પણ ચિંતા કર્યા વિના, ફૂરતાપૂર્વક આચરવામાં આવ્યો છે. એ બાબતે બે મત હોઈ શકે તેમ નથી કે અપીલકર્તાઓ દ્વારા આચરાયેલો ગુનો અતિ જઘન્ય છે અને રાત્રિના તે અસામાન્ય સમયે તથા તેના પતિની ગેરહાજરીમાં, તેમણે બે શિશુઓની માતાની અસહાયતાનો લાભ લીધો હતો.

૪૮. કેટલીક એવી પરિસ્થિતિઓ છે કે જેઓને સમૂહરૂપે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો તે દર્શાવે છે કે આ એવો કેસ નથી જેમાં અદાલત અનિવાર્ય રીતે માત્ર એક જ નિષ્કર્ષે, અને બીજા કોઈ નહીં, એ રીતે પહોંચે કે મૃત્યુદંડ લાદવો જ એવો એકમાત્ર દંડ છે જે ન્યાયના હિતો સિદ્ધ કરશે. પ્રથમ, તમામ અપીલકર્તાઓની ઉંમર અદાલત સમક્ષ પ્રાસંગિક વિચારણાઓમાંની એક છે. બીજું, ફ.પ.સા. ૧ ઈન્દ્રજીતના જણાવ્યા મુજબ, મૃતક રાજકુમારી તેની ઉપપત્ની હતી અને તેણે તેની

સાથે લગ્ન કર્યા નહોતા, જોકે તેનાથી તેને બે સંતાનો હતા. તેના કહેવા મુજબ, રાજકુમારી અગાઉ ભૂપેન્દ્ર નામના વ્યક્તિ સાથે પરિણીત હતી અને મૃતક સાથે પોતે રહેતો હોવાથી તેની ઉપરોક્ત ભૂપેન્દ્ર સાથે સારા સંબંધો નહોતા. આ બાબતથી પરિવારને, જેમાં ફ.પ.સા. ૧નો ભાઈ રણજીત પણ સમાવેશ પામે છે, કંઈક ચિંતા થતી હોય તે શક્ય છે. ત્રીજું, પુરાવામાં આવ્યું છે કે તપાસ દરમિયાન તપાસ અધિકારીએ ઘટનાસ્થળેથી સાડીનો એક ટુકડો કબજે કર્યો હતો, જે લોહીથી રંજિત હતો. ફ.પ.સા. ૭ ડૉ. શીલા સહાના નિવેદન મુજબ, મૃતકના શરીર પર બાહ્ય ઈજાઓ હતી. ડાબા અને જમણા ફેફસાંમાં સૂક્ષ્મ રક્તસ્રાવ હાજર હતો. મૃતકના મોઢામાંથી લોહી મિશ્રિત ફીણ નીકળી રહી હતી, જે એ શક્યતાનું સૂચક હતું કે આરોપીઓએ તેના ઉપર બળાત્કાર કરતી વખતે સાડીના ટુકડાથી તેનું મોઢું દબાવ્યું હોય. તેથી, આરોપીઓએ તેની સામે કરેલા આ કૃત્યના પરિણામે મૃતકનું મૃત્યુ સહઆકસ્મિક રીતે થયું હોય તેવી શક્યતા નકારી શકાય તેવી નથી. સમાન પરિસ્થિતિઓમાં, બંતુ @ નરેશ ગિરી (ઉપરોક્ત) (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે, નાબાલિક બાળકી પર બળાત્કાર કરાયેલ હોવા છતાં, તે ઇરાદાપૂર્વક કરાયેલ મૃત્યુનો કેસ નહોતો. અંતે, ફરિયાદ પક્ષે આ આરોપીઓ ગુનેગારો છે અથવા તેમને પોતાને સુધારવાની તક આપવામાં આવે તો પણ તેઓ સુધારી શકાય એવા નથી, તે બાબત અભિલેખ પર સાબિત કરવાનો કોઈ પ્રયાસ કર્યો નથી. ગોરક્ષા અંબાજી અડસૂલ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદા પર આધાર રાખીને આરોપી પક્ષ તરફથી એવી દલીલ ઉઠાવવામાં આવી છે કે આ એવો કેસ નથી જેમાં અદાલત સમક્ષ આરોપીઓને મૃત્યુદંડ આપવો

તે સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ ઉપલબ્ધ નથી અને તેઓ સમાજ માટે ભયજનક સાબિત થવાના સંભાવિત છે. વધુમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે એકમાત્ર સાક્ષીનું નિવેદન વિશ્વસનીય નથી, કારણ કે તે પોતે જ શંકાની પરિધિમાં આવતો હતો અને અન્ય અનેક સાક્ષીઓ પ્રતિકૂળ થયા હતા. સાક્ષીઓના નિવેદનોમાં વિરોધાભાસો અને વિસંગતતાઓ છે. આરોપીઓ અગાઉ દોષિત ઠરાવાયેલા નથી અને તેઓ કોઈ બીજા ગુનામાં પણ સંકળાયેલા નથી. તેથી, તેમને તક આપવામાં આવે તો તેઓ સુધરી શકે અને કાયદાનું પાલન કરનાર નાગરિક બની શકે તેવી તેમની ક્ષમતા છે.

૪૯. ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં આ દલીલોનો પૂરતો વિચાર કરવામાં આવ્યો હોવાથી, અમને આ પ્રશ્નો પર ફરીથી વિચારવિમર્શ કરવો આવશ્યક જણાતો નથી. એટલું નોંધવું પૂરતું છે કે આરોપીઓ જેમના માટે આરોપ મૂકવામાં આવ્યા હતા તે ગુનાઓમાં દોષિત છે. એ સાચું છે કે તેમના સુધરવાની સંભાવના નકારી શકાય તેવી નથી. અદાલતે ઉપરોક્ત વિવિધ પરિમાણોનો વિચાર કરીને શમનકારી પરિસ્થિતિઓને મૃત્યુદંડ લાદવાની આવશ્યકતા સામે સંતુલિત કરવી પડે છે. વિચાર કરવા યોગ્ય પરિબળો શમનકારી પરિસ્થિતિઓથી ભિન્ન હોઈ શકે છે. જ્યારે અમે વિવિધ સિદ્ધાંતોનું સંયુક્ત રીતે પરીક્ષણ કરીને તેમને વર્તમાન કેસના તથ્યો પર લાગુ કરીએ છીએ, ત્યારે અમને એવું જણાય છે કે આરોપીઓની ઉંમર, મૃતકનું મૃત્યુ અકસ્માતવશ થયું હોવાની સંભાવના અને આરોપીઓ પોતાનું સુધારણું કરી શકે તેવી સંભાવનાને જોતા, તેમને ‘સામાજિક ઉપદ્રવ’ તરીકે ઓળખી શકાય નહીં. આ

દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે, પરંતુ કઠોર હકીકત એ છે કે આ બધાં આરોપીઓએ પોતાની વાસનાની તૃપ્તિ માટે જઘન્ય અને અમાનવીય ગુનો કર્યો છે, તેમ છતાં નિશ્ચિતપણે એવું કહી શકાય નહીં કે આ કેસ ‘અત્યંત વિરલમાં વિરલ’ પ્રકારના કેસોમાં આવે છે. નોંધાયેલ પુરાવાની મૂલવણી કરીને અને કેસના તથ્યો તથા પરિસ્થિતિઓ ધ્યાનમાં રાખતાં, અમે એવું ઠરાવી શકતા નથી કે મૃત્યુદંડ સિવાયની કોઈ અન્ય સજા અપૂરતી રહેશે.

૫૦. તદનુસાર, મૃત્યુદંડની સજાને આજીવન કેદ (૨૧ વર્ષ) માં રૂપાંતરિત કરતાં, અમે સજાના પ્રમાણને લગતા મુદ્દા સુધી મર્યાદિત રીતે તેમની અપીલોને આંશિક રીતે મંજૂર કરીએ છીએ.

*This judgment has been translated using AI Tool –
– M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.